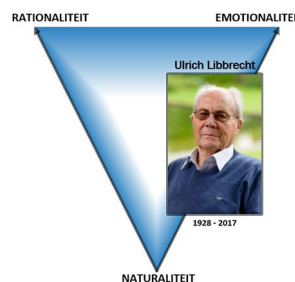

Denken vanuit mondiaal perspectief: Comparatief functioneren het reductiemodel¹ van Ulrich Libbrecht²

schooljaar 2022-2023

Bronnen:

- 5
- Libbrecht, U. (2001). *Burger van de wereld: Inleiding tot een wereldbeschouwing*. Budel, Nederland: Damon
 - Libbrecht U. (1995) *Inleiding Comparatieve Filosofie: Opzet en ontwikkeling van een comparatief model*. Assen: Van Gorcum (4 delen)³
 - Libbrecht U. (2016), Janssens E. (Red.) *Filosofie zonder grenzen* (pp. 11-16). Antwerpen: Garant
 - 10 • Libbrecht U. (2015). *De bricoleur en de dummies: Een boek voor jonge denkers en dromers*. Antwerpen: Garant
 - Dijkstra, M. (2016). *Filosofen tussen Oost en West: Libbrecht*. In M. Dijkstra, *Basisboek oosterse filosofie* (pp. 128-139). Leusden, Nederland: ISVW Uitgevers.
-

15

Inleiding

20

25

30

“Comparatieve filosofie wil een bijdrage leveren aan de levensfilosofie. Onze westerse wereld bevindt zich in een periode van levensbeschouwelijke hachelijkheid. We weten dat veel mensen het licht uit het Oosten verwachten, omdat ze het in het Westen niet meer kunnen vinden. Comparatief denken is een wapen tegen dweperig sentimentalisme⁴ en tegen ontgoochelingen die noodzakelijk zullen komen. Zo beschrijft de Vlaamse filosoof Ulrich Libbrecht het doel van zijn comparatieve filosofie. Hij stelt dat het bestuderen van de oosterse wijsbegeerte niet alleen inzicht in de Aziatische culturen, maar bovendien in onze eigen beschaving verschaft. Wie het eigen denken kritisch vergelijkt met een andere traditie kan zich bewust worden van zijn blinde vlekken, illusies en lacunes. Daarbij is het belangrijk om het Oosten niet te idealiseren als een soort spirituele utopie die de westerse mens van zijn materialisme⁵ en gevoelens van zinloosheid verlost. Met zijn filosofie wil Libbrecht dan ook afrekenen met het oppervlakkige dwepen met oosters ideeën. (...) Volgens Libbrecht is de interculturele vergelijking nuttig omdat zij de mens confronteert met de defecten en blinde vlekken in de eigen beschaving. (...) Volgens Libbrecht vormen de natuur, emotionaliteit en rationaliteit de drie dimensies die een mensenleven vorm geven. Deze zaken vloeien in elkaar over, je kunt ze niet streng van elkaar scheiden.”⁶

¹ Reduceren: herleiden tot een kleiner aantal – verminderen in aantal, of kwantitatief > reductiemodel: de werkelijkheid is zo complex waardoor elk schema of denkmodel de grote lijnen van een fenomeen weergeeft en bepaalde details (afwijkingen, uitzonderingen ...) niet in rekening brengt: elk denkmodel is minder complex dan de werkelijkheid zelf, daarom noemen we modellen beter ‘reductiemodelen’

² Ulrich Libbrecht (1928-2017), Vlaamse wiskundige en sinoloog, professor Chinese filosofie KULeuven en UGent. Aan het einde van zijn leven werd het [libbrechtgenootschap](#) opgericht om zijn gedachtegoed te bewaren en uit te dragen.

³ Er is door Ulrich Libbrecht in Antwerpen een ‘School voor comparatieve filosofie’ opgericht: [SCFA](#). Zij richten een 4-jarige zaterdagcursus in, gestoeld op het comparatieve model van Libbrecht. Ook in Utrecht is door hem zo’n school gesticht: [Filosofie Oost en West](#).

⁴ Sentimentalisme: overgevoeligheid / levenshouding waarbij men romantische gevoelens overdrijft, geuit in sterke overgevoeligheid en in het zoeken naar zaken die medelijden en tranen kunnen opwekken.

⁵ Materialisme: levenshouding of filosofie die alles terugvoert tot het materiële. Vaak gaat men de wereld, vanuit het succes van de natuurkunde, zien als een machine. Uitspraken bv. als ‘wij zijn ons brein, er is geen vrije wil’ reduceren het denken van de mens tot het (zelfstandig) functioneren van zijn hersenen. Op deze wijze wordt muziek bv. gereduceerd tot luchttrillingen en partituurnotaties, waarbij de ontroering die de muziek opwekt als niet-essentieel beschouwd wordt.

⁶ Met deze alinea start M. Dijkstra zijn inleiding op het comparatieve denkmodel van Libbrecht (blz. 128), het tweede citaat staat op blz. 130, het derde citaat op blz. 134.

In onze geglobaliseerde wereld komen wij (men schat enkele duizenden) levensbeschouwingen tegen. Sommige noemen we godsdiensten, andere religies. Er zijn twee categorieën van levensbeschouwingen: de religieuze en de seculiere⁷ levensbeschouwingen. Als je het goed nagaat zijn alle levensbeschouwingen gekenmerkt door rituelen, mythen en verhalen, emoties en beleving, waardesystemen, gedragsregels, een coherente⁸ doctrine, bijzondere plekken of objecten (Yvonne Zonderop⁹). Deze kenmerken gelden zowel voor religieuze¹⁰ als de seculiere levensbeschouwingen. Bij de *religieuze levensbeschouwingen* maken we nog een belangrijk onderscheid tussen *godsdiensten* en *seculiere religieuze levensbeschouwingen*. Laat ons er enkele opsommen¹¹:

R E L I G I E S				
Religieuze levensbeschouwingen		Seculiere levensbeschouwingen *		
Godsdienstige levensbeschouwingen	Seculiere religieuze levensbeschouwingen	Focus: Politiek	Focus: Zingeving	Focus: lifestyle
Katholicisme Protestantisme: (Lutheranisme, Calvinisme, Anglicanisme,...) Jodendom Islam Sikhisme ...	Boeddhisme Taoïsme Confucianisme Jainisme ...	Socialisme Liberalisme Communisme Nationalisme Ecologisme Economisme ...	Humanisme Existentialisme Possibilisme Positivismisme Naturalisme Sciëntisme Scepticisme Stoïcisme Nihilisme ...	Vegetarisme Veganisme Bodyisme Feminisme Estheticisme Hedonisme Hooliganisme ...

* Er zijn ook atheïsten, antitheïsten, agnosten, apatheïsten, ... maar meestal hebben deze mensen wel een levensbeschouwelijke visie ontwikkeld, die dan een focus heeft: bv. op politiek, op zingeving, op lifestyle.

Seculiere religies hanteren in hun levensvisie niet het begrip 'God' of 'goden', bedoeld als een of meerdere buitenwereldse wezens die een impuls gaven aan het ontstaan van de kosmos – of die in een historisch verloop de delen van de kosmos stuk per stuk fabriceerde(n) – zoals het in de oorsprongsmythen¹² verhaald wordt. Dit wil niet zeggen dat seculiere religies geen woord of begrip hebben zoals het 'Mysterie van het leven' om aan te geven dat er 'méér is tussen hemel en aarde' waarover de positieve¹³ wetenschappen (tot nog toe) niets en wellicht nooit een uitputtende verklaring kunnen geven.

⁷ Seculier: wereldlijk – niet godsdienstig

⁸ Coherent: samenhangend

⁹ Zonderop, Y. (2018). *Ongelofelijk. Over de verrassende comeback van religie* (p. 25). Amsterdam: Prometheus

¹⁰ Religieus: religie en het afgeleide woord 'religieus' zijn verwarrende begrippen. Religie als levensbeschouwing is een breder begrip (zie de definitie op regel 41 van deze tekst) dan het afgeleide begrip 'religieus'. Een kloosterling wordt een religieus genoemd, wat door velen begrepen wordt als 'uitdrukkelijk godsdienstig'. Toch definiëren we in deze tekst dat zowel het christendom als het humanisme 'religies' zijn., maar een humanist als 'religieus' bestempelen doen we niet. 'Religieus' verwijst immers naar de godsdienstige geloofshouding. Het is dit warrige taalgebruik dat samenspraak tussen (godsdienstig) gelovigen en andersdenken zo moeilijk maakt. En let wel: vandaag de dag spreekt men ook van 'religieus atheïsme', wat de verwarring nog vergroot. We moeten dringend nieuwe heldere begrippen formuleren om aan te geven wat we met 'religieus atheïsme' bedoelen. (Bv. religieus en religieus?)

¹¹ Op de website: www.beminjelot.be vind je over elk van deze levensbeschouwingen een [korte toelichting](#).

¹² Mythe: een verklingsverhaal over iets uit de werkelijkheid waarbij (meestal) goden de hoofdrol spelen (bv. over het ontstaan van de wereld, over het ontstaan van de mens, over de bliksem of de regenboog ...) | Oorsprongsmythen zijn de verklingsverhalen over het ontstaan van de kosmos, de natuur, de mens ...

¹³ Positief: Positieve wetenschappen (ook wel 'exacte wetenschappen' genoemd zoals wiskunde, fysica, chemie: In Wikipedia (ge raadpleegd op 21/08/2018) lezen we: 'Een positieve wetenschap is er een die op feiten is gebaseerd, dus op waarnemingen en metingen, op de ervaringswerkelijkheid en op de samenhang tussen deze ervaringsfeiten. Zulke feiten zouden dan bij voorkeur kwantificeerbaar moeten zijn, dus telbaar en/of meetbaar, zodat er controle mogelijk is. Hier wordt gebruikgemaakt van de inductieve methode: dit is via het verzamelen van feiten tot algemene conclusies komen (die vervolgens weer de toetsing aan nieuwe feiten moeten doorstaan, anders blijken het alsnog ongeldige conclusies). Deze positivistische opvatting wordt aangevochten, om-

We definiëren¹⁴ een religie als: *Een religie is een collectieve levensbeschouwing*

- 50
- *die (min of meer coherente) antwoorden geeft op een groot aantal grote levensvragen;*
 - *die een bovenmenselijke¹⁵ legitimiteit¹⁶ verleent aan tal van gedragingen;*
 - *die individuele mensen inspireert om er zich vanuit hun persoonlijke overtuiging mee te verbinden.*

55 Eigenlijk is elke religie als collectieve levensbeschouwing een referentiekader waarmee men antwoorden formuleert op grote levensvragen in de overtuiging iets te zeggen dat men zelf als 'waar' aanvoelt en waarmee men zichzelf met woorden kan uitdrukken. Anderen formuleren andere antwoorden in eenzelfde overtuiging dat hun levensbeschouwing de voor hen 'ware' antwoorden aanreikt. Zo is er eigenlijk slechts een Werkelijkheid, terwijl er vele visies zijn die ieder vanuit zijn visie de 'werkelijkheid' noemt¹⁷.

60 Ulrich Libbrecht heeft zijn leven besteed aan het vinden en uitwerken van een model waarmee al deze levensbeschouwingen (seculier of religieus) met elkaar in perspectief kunnen gebracht worden. Een belangrijk uitgangspunt hierbij was dat het 'westerse denken' niet de norm mag zijn bij het in kaart brengen van niet-westerse religies. Zo zou je vanuit een christelijke blik het boeddhisme kunnen kenmerken met: 'Er is daar niet eens een god', 'Er is daar niet eens een hemel' ... waardoor men zou kunnen oordelen dat boeddhisme niet veel voorstelt in vergelijking met het christendom.

65 We leven in een werkelijkheid gekenmerkt door wereldburgerschap, (anti-)globalisering, mondiaal gevoel, multiculturalisme ... Maar hoe kan je multicultureel zijn ten aanzien van culturen waar je geen jota van afweet? Hoe kunnen wij in het westen pretenderen dat enkel onze levensvisie, vanuit het verlichtingsdenken, dé norm van alle denken of van alle waardebewustzijn of van humaniteit kan bepalen? Waar halen wij, westerse mensen, het recht vandaan te beweren dat andere volkeren en hun manier van leven thuishoren in een soort rariteitenkabinet, waarbij het westen hen moet onderwijzen en hen die 'Verlichting'¹⁸ moet

dat voor wetenschap naast *feiten* ook theorieën, hypothesen (speculaties) en definities nodig zijn.' Naast de positieve wetenschappen spreken we ook van 'humane wetenschappen' die dus niet gekenmerkt zijn als 'positief' zijn (zoals psychologie, sociologie, filosofie ...).

Het woord 'positief' in positieve wetenschappen verwijst naar het Latijnse woord 'positum, positivum [ponere = plaatsen, stellen]', verwant met wat in het Nederlands 'positie' betekent. Je kan immers iets enkel meten of tellen als je het voor je in positie hebt; iets achter de rug of verweg kan je niet tellen (tenzij je instrumenten (bv. camera's ...) gebruikt, maar dan is het object toch weer aanwezig in een positie voor je.

Het woord werd gelanceerd door August Comte (1798-1842), de grondlegger van het positivisme, als 'het door ervaring gegevene'.

¹⁴ Deze definitie is geïnspireerd op Yuval Harari: Harari, Y. N. (2019). *Homo Deus* (20ste editie). Thomas Rap.

¹⁵ Bovenmenselijk: hiermee wordt bedoeld dat iets niet door mensen uitgedacht is maar van 'ergens anders' komt en daardoor ook niet zomaar veranderd kan worden (denk aan: God, de natuurlijke selectie, de vrijheid, de klassenloze maatschappij, de wetenschap, de volkswil ...)

¹⁶ Legitimiteit: wettigheid, rechtsgeldigheid

¹⁷ Werkelijkheid: We maken een onderscheid tussen 'werkelijkheid' en 'Werkelijkheid'. Het begrip 'werkelijkheid' verwijst naar de door ons, mensen, gekende én (nog) kenbare werkelijkheid en onze interpretaties daarvan. Met 'Werkelijkheid' verwijzen we naar de '*Real Reality*', de '*echte werkelijkheid*': er is meer dan de door ons, mensen, kenbare en geïnterpreteerde werkelijkheden omdat onze zintuigen en ons denken beperkt zijn, maar ook omdat er 'méér' is in de werkelijkheid... een onderliggend (of achterliggend) Mysterie dat energetisch is, als attractor functioneert, het 'lets' dat ons aangrijpt (en dat al 13,8 miljard jaar een stuwende evolutieve kracht is), zonder daar een godsbegrip voor te gebruiken (al mag dat natuurlijk). De werkelijkheid is de werkelijkheid die we in concepten *kennen* (zoals de wetenschap doet). De Werkelijkheid omvat de werkelijkheid, maar is méér dan de werkelijkheid. De Werkelijkheid = het perceptuele *Kennen* (bv. *in beleving, in kunstuitingen ...*), de menselijk kenbare werkelijkheid, maar ook het niet-menselijk *kennen* zoals het 'kennen' van andere levende wezens op aarde en eventueel elders.

Er is slechts één Werkelijkheid, door ons als Werkelijkheid genoteerd, maar er zijn vele visies op die ene Werkelijkheid, die vele visies worden door ons als werkelijkheden genoteerd. De Werkelijkheid voor een christen, voor een moslim, voor een agnost, voor een humanist, ... is *dezelfde* Werkelijkheid; maar de werkelijkheid (de kijk op de Werkelijkheid) is voor een humanist anders gekleurd (en dus verschillend) van de werkelijkheid van een christen, of van een boeddhist. De werkelijkheden zijn dus alle *relatief*, namelijk afhankelijk van de levensbeschouwing waarin iemand zich herkent. Dit wil niet zeggen dat elke werkelijkheid (dus kijk op de Werkelijkheid) even waardevol is. Zolang een levensbeschouwing 'weldadig' is, is ze het bestuderen en eventueel het navolgen waard; een 'gewelddadige' levensbeschouwing is niet navolgenswaardig. Een intolerante levensbeschouwing is minderwaardig aan open tolerante visies op het leven.

¹⁸ Verlichting: (Duits: Aufklärung, Engels: Age of Enlightenment, Age of Reason, le siècle des Lumières) was een intellectuele beweging uit de 18de eeuw, waarbij wetenschappelijk denken vanuit rationalisme (= het verstand is de enig bron van kennis) en empirisme (= dat kennis enkel uit de ervaring komt) centraal stond. Hierdoor ontstond een nieuw wereldbeeld, dat gebaseerd was op

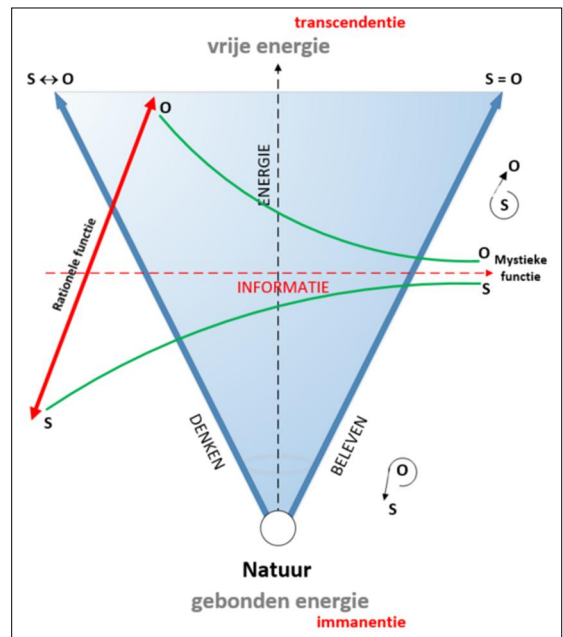
bijbrengen? Bij heel wat westerlingen (West-Europa en Noord-Amerika) leeft het gevoel – alleszins heime-
lijk – dat zij in 't centrum van de wereld wonen.

75 *Hoe kunnen we dan de vele culturen doorheen de geschiedenis samenbrengen, ze vergelijken en in hun
eigenheid waarderen? Is er een manier om daardoor de relativiteit¹⁹ van de eigen cultuur en wereldbe-
schouwing²⁰ in te zien, zonder dat we onszelf verliezen, zonder de waarde van de eigen westerse cultuur
te minimaliseren? Hoe kunnen we onze eigen positie leren zien en ons laten verrijken door anderen opdat
we samen kunnen groeien naar echt wereldburgerschap.*

Ulrich Libbrecht wil ons met zijn *Comparatief Model* een hand reiken.

80 **V**erscheidenheid is een rijkdom. De wereld is aanlokke-
lijk in zijn verscheidenheid: de aarde (met zijn land-
schappen, bergen, dalen, zeeën, gassen, geuren en smaken
...), de planten- en dierenwereld (met hun gigantisch aantal
soorten en variëteiten en hun enorme aantallen), de miljar-
den jaren evolutie ... Ook de culturen, als producten van
85 menselijk bezig zijn, dragen bij aan die rijkdom. Maar elke
mens hoort voornamelijk tot één cultuur van waaruit we
de andere culturen benaderen. Uit onwetendheid en niet-
vertrouwdheid achten we de andere culturen en levensbe-
90 schouwingen minderwaardig, onbegrijpelijk en soms zelf
barbaars²¹.

Zolang we de eigen cultuur als criterium²² beschouwen, als
normaal en normatief, zal er geen toenadering zijn, tenzij
we dieper graven en op zoek gaan naar de dieptestructuur
95 die aan de basis ligt van elke cultuur.

Figuur 1: het comparatieve denkmodel

Dus: in hun verschijningsvormen (met rituelen, liederen, geloofspunten ...) zijn de vele levensbeschouwin-
gen of religies en culturen moeilijk met elkaar te vergelijken. Ulrich Libbrecht noemt dit hun 'oppervlakte-
structuur'. De oppervlaktestructuren met elkaar vergelijken doet men vaak wel in de 'vergelijkende gods-
dienstwetenschappen' bv., waarbij men de eigen levensvisie als referentiepunt neemt en deze meestal dan
100 ook als superieur uit de vergelijking komt. Daarom heeft het woord 'comparatief' in de visie van Libbrecht,
dat ook 'vergelijkend' wil zeggen, toch nog een ander uitgangspunt: *het comparatief denken moet paradig-
mavrij²³ zijn*. Dit wil zeggen dat je naar andere levensbeschouwingen kijkt zonder uit te gaan van de van-
zelfsprekendheden die je in je eigen opvoeding (je eigen levensvisie) meegekregen hebt en die je dan als
norm hanteert om andere levensvisies te beoordelen.

een sterk vertrouwen op de rede en een algehele vooruitgang op het gebied van wetenschap, onderwijs, sociale hervorming en
politiek. De beweging van de Verlichting had vooral invloed in Europa en de Verenigde Staten (zie: *Historiek: Verlichting. Geraad-
pleegd op 9/10/2018, van <https://historiek.net/de-verlichting-stroming/79841/>*)

¹⁹ Relativiteit: betrekkelijkheid (zie ook opmerking 27)

²⁰ Wereldbeschouwing: een ander woord voor levensvisie – in het Engels spreekt men over levensbeschouwing met de term
'Worldview', wereldbeeld. Het betreft in wereldbeschouwing en levensbeschouwing telkens over een visie op de mens, op de we-
reld en op God. Daarom stelt men een levensvisie vaak samen met: mensbeeld + wereldbeeld + godsbeeld.

²¹ Barbaars: onbeschaafd, inhumain, meedogenloos, beestachtig, grof, respectloos

²² Criterium: waaraan je de waarde van iets afmeet, waardoor je kan oordelen (komt van 'krinein' (Gr.) wat 'oordelen' betekent)

²³ Paradigmavrij: een paradigma is een breed aanvaard denkmodel, een samenhangend stelsel van modellen en theorieën. Als een
denkmodel dat aanvankelijk door één persoon of groep uitgedacht wordt om iets uit de werkelijkheid te verklaren een grote weer-
klank krijgt en een gemeenschappelijk denkmodel of algemene zienwijze wordt van een grotere bevolkingsgroep, dan wordt zo'n
denkmodel een paradigma genoemd. – 'Paradigmavrij' wil dan zeggen men niet wil vertrekken van één zo'n paradigma dat dan

105 Na diepgaande studie van het Indiase en het Chinese denken en vanuit het adagium²⁴ van Erasmus²⁵ *'Ego mundi civis esse cupio'*²⁶ heeft Ulrich Libbrecht zijn comparatief model ontwikkeld, dat hieronder wordt toe-
gelicht. Omdat wij allen vandaag de dag geen dorpsbewoners meer zijn die niet voorbij de grenzen van de
eigen streek komen, maar 'burgers van de wereld' geworden zijn, is het goed een denkmodel te hanteren
dat toelaat paradigmavrij de vele seculiere en religieuze levensbeschouwingen in hun eigen waarde te be-
110 studeren, ze met elkaar in vergelijking te brengen en hierbij toch niet te vervallen in relativisme²⁷. Zo helpt
het comparatieve model ons om levensbeschouwingen in onderling perspectief te evalueren. Daarvoor die-
nen we ons telkens weer niet te beperken tot het bestuderen van de oppervlaktestructuur (bv. hoe kijkt
men naar 'leven na de dood', hoe gaat men om met 'de oorsprong van alles', of 'welke geloofsstellingen
worden naar voren geschoven' ...), maar we dienen wel op zoek te gaan naar de levensbeschouwelijke
115 dieptestructuur. De dieptestructuur reikt de bouwstenen aan waaruit alle levensvisies of religies (kunnen)
opgebouwd zijn. Het onderscheid tussen de oppervlaktestructuur en de dieptestructuur is kenmerkend
voor het 'comparatief' denken van Libbrecht. Dit comparatieve model is een kosmologisch-antropologisch²⁸
model. Dit wil zeggen dat het de mens bestudeert, geplaatst in de kosmische evolutie.

120

normatief wordt om de (afwijkende) paradigma's van andere bevolkingsgroepen in kaart te brengen (en te beoordelen als superieur of inferieur). Door een paradigmavrij model te ontwikkelen vermijdt Libbrecht te vervallen in eurocentrisme.

²⁴ Adagium: slagzin, spreuk

²⁵ Erasmus Desiderius: (1466-1536) een Nederlands priester, theoloog, filosoof, schrijver en humanist.

²⁶ 'Ik wens een burger van de wereld te zijn'

²⁷ Relativisme: Een overtuiging of bewering is relatief (of betrekkelijk) als de betekenis ervan gelinkt is aan de plaats, aan de tijd en aan de sociale achtergrond waarin ze gesteld wordt. Het relativisme gaat hierin echter een stap verder door als uitgangspunt te nemen dat alle kennis (overtuigingen of beweringen) relatief is, dit wil zeggen dat alles *even waar* (en dus even onwaar) is, dat niets voorop geschoven kan worden als meerwaardig waardoor willekeur ontstaat. Bv.: kiezen voor waarden of kiezen voor onwaarden, het maakt voor relativistische mensen allemaal niet veel uit want het is toch allemaal relatief.

²⁸ Kosmologisch-antropologisch: 1) de kosmologie is een positieve wetenschap die de verschijnselen en de evolutie in de kosmos bestudeert; de kosmologie is een deel van de sterrenkunde die de eigenschappen zoals bouw, ontstaan, evolutie van het heelal als geheel bestudeert – 2) de antropologie is een humane wetenschap die de mens als cultuurwezen bestudeert; het is de wetenschappelijke studie van de menselijke geschiedenis in haar biologische, taalkundige en sociale aspecten.

Introductie in het comparatieve model

Laat ons dit model stap voor stap opbouwen, er rekening mee houdend dat elk (denk)model een reductie van de wWerkelijkheid²⁹ is, met als doel levensbeschouwingen/religies met elkaar in perspectief te brengen.

A. Het energie-informatiesysteem: $\epsilon \times \iota$

Als basis van het comparatieve model ziet Ulrich Libbrecht twee assen: de energie-as en de informatie-as. Energie is overal aanwezig; ze komt uit de kosmos en voor ons aardbewoners is dit vooral zonne-energie. Zodra energie zich toont in zijn werking, toont ze zich in effecten of vormen met materiële of elektro-magnetische componenten die zintuiglijk waarneembaar zijn, die vaak meetbaar zijn, die ervaarbaar zijn. Met andere woorden: die informatie bevatten. Laten we dit in detail uitwerken.

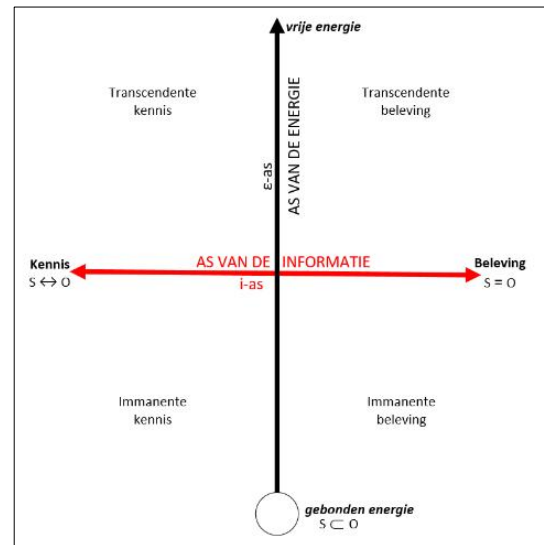
1. De as van de energie: en-ergeia | ϵ -as

Energie is alom aanwezig³⁰ en is een concept³¹ dat in alle culturen voorkomt. Het is een universeel begrip.

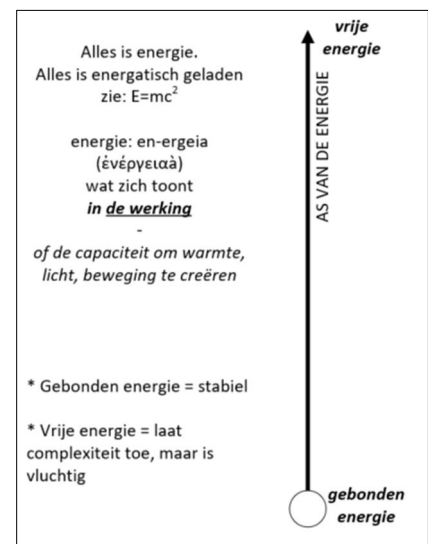
Alles draagt in zich energie. Wij leven in energievelden (*denk maar aan wifi, zonnewarmte (temperatuur), radiogolven, het zwaartekrachtveld, het magnetische veld van de aarde, de radioactieve straling*). De energie is op zich vormloos en in vele gevallen slechts met speciale meetinstrumenten registreerbaar (*bv. de geigerteller*).

Maar belangrijk in het comparatieve model is dat *energie een paradigmavrij concept is*, net omdat het een begrip is dat in alle culturen voorkomt en er een vergelijkbare betekenis heeft. De bron van deze energie is de kosmos. Alle energie is kosmische energie. Met andere woorden: de Kosmos is onze 'grote Moeder'.

De quarks, fotonen en atomen, de moleculen ... zijn 'dode' of nietlevende materie: ze doen bv. niet aan zelf-assemblage³². Dit wil niet zeggen dat ze zonder energie zijn, integendeel. De elektromagnetische werking toont dit duidelijk. Ook de formule van Einstein ($E=m \cdot c^2$) en de atoombom maken dit duidelijk. Maar die energie is 'gebonden', wat wil zeggen dat er geen willekeur en er geen spontane, de fysische wetten overstijgende, creativiteit ontstaat. Gebonden energie is dan

Figuur 2: het energie-informatiesysteem - $\epsilon \times \iota$

Figuur 3: energie-as

²⁹ Zie voetnoot 17. Om beide begrippen Werkelijkheid en werkelijkheden samen te nemen schrijven we wWerkelijkheid. Zo spreken we in deze tekst ook van Kennen en kennen: Kennen is het perceptuele 'kennen': de zintuiglijke ervaringen + de innerlijke sensatie; kennen beperkt zich tot het conceptuele 'kennen'.

³⁰ Energie is alom aanwezig: bv. in het Chinees 'chi' ('qi') (denk aan de sport 'tai chi' of 'zachte kracht': een bewegingskunst, die ook wel als zelfverdediging kan ingezet worden) | energie betekent 'mogelijkheid tot verandering', verandering die 'in de werking' van de energie waarneembaar wordt.

³¹ Concept: een begrip, een woord, een idee, een ontwerp, een schets, een plan (meestal gevisualiseerd of in taal uitgedrukt)

³² Assemblage: opbouw, samenstelling van een eindproduct

155 ook in hoge mate stabiel en in natuurwetten (en formules) exact beschrijfbaar, maar daarom niet 'onveranderlijk' (denk aan radioactiviteit en radioactief verval bv.), natuurlijk slechts veranderlijk volgens de door ons wetenschappelijk achterhaalde wetten, dus niet nu eens zus en dan weer zo.

160 'Energie' wordt in de natuurkunde³³ gedefinieerd als 'het vermogen tot verandering' en betekent letterlijk 'in de werking'. Wat betekent dit? Je 'ziet' geen energie in een volgeladen batterij, totdat je de twee polen van de batterij met een lamp verbindt. Het branden van de lamp toont dat er elektronenverkeer is. Ook een magnetisch veld 'zie' je niet, totdat je er een losdraaiende naald in brengt die zich dan automatisch in de noord-zuid richting zet. In het *effect* van de energie, in de werking, zie je dat er energie aanwezig is: dat 'iets' een effect heeft, dat er een 'invloed' uitgeoefend wordt. Dat een boterham uit energie bestaat zien we als hem opeten waardoor we kunnen bewegen of onze lichaamstemperatuur op peil houden.

165 Dat de niet-levende materie aan de vier krachten³⁴ onderhevig is – al begrijpen we deze krachten nog niet volledig – en dat die krachten uit zichzelf niets 'nieuws' creëren, vatten we samen met het begrip gebonden energie. Gebonden energie kan zich niet onttrekken aan *vaste* gedragspatronen (cf. de wetten van de fysica, van de biologie ...).

170 Maar energie is niet enkel waarneembaar in of gebonden aan de niet-levende materie. Er is energie die uit de niet-levende materie levende materie heeft ontwikkeld. De evolutie van de kosmos vanaf de oerknal tot vandaag is niet enkel een *materiële evolutie* waardoor alle elementen van de tabel van Mendeleev zijn ontstaan, of waardoor sterrenstelsels zijn ontstaan, of bergketens en gassen... Door diezelfde energie is er ook een *biologische evolutie* ontstaan, waarna een *technologische evolutie* en een *psychologische evolutie* volgden om voorlopig een eindpunt te vinden in een *spirituele evolutie*. Zo is er de levende materie van planten, schimmels en dieren. Zo is er 'denken', is er communicatie, zijn er de gedachten van dieren en mensen. Zo is er vindingrijkheid bij dieren en vooral bij mensen die uitmondt in een grote technische beheersing van tal van fysische, chemische, aardkundige en biologische wetten. Mensen ontwikkelen strategieën en filosofieën ... Ze bedenken over alles denkmodellen (bv. over de menselijke psyché, in de economie ...). Er is genialiteit ... Er is creativiteit, er is muziek, poëzie, er is een veelheid aan kunstuitingen. Er is liefde en verliefdheid, er is schaamte, onbaatzuchtigheid, jaloezie, gedrag zomaar om iets goeds te doen ... Er is ethiek. Er is cultuur. Er is levensbeschouwelijk en levensverkenkend functioneren ... Er is het zoeken naar zin in dit alles ...

185 We merken dat mensen op deze as van energie zowel moeten beantwoorden aan de 'wetten van de gebonden energie'³⁵ als dat ze tegelijk de hoogste graad van 'vrijheid' hebben kunnen ontwikkelen. En kenmerkend voor 'vrije energie' is 'hoe meer energie vrij wordt, hoe meer ze ook vluchtig of instabiel en complex is'. Een woord uitspreken ... en eenmaal uitgesproken is het woord weg. Een vurig pleidooi ... je voelt de werking ervan op je eigen enthousiasme, maar na het laatste woord is het pleidooi weg. Een gedachte ... en ze is weer weg. Een ontroering ... en ze gaat voorbij.

190 De enige manier om de resultaten van vrije energie te bewaren, is ze vastleggen als gebonden energie: op een gegevensdrager, zoals papier, met verf, in beelden, een film, een USB-stick, een CD ...

Als gebonden energie in de niet-levende materie loskomt, spreekt Libbrecht van 'bevrijding van energie', wat leidt tot 'vrije energie'. Hiermee bedoelt hij dat de wetten van de niet-levende materie (zie:

³³ Energie: Maar we zeggen overdrachtelijk ook: 'Dat kind zit vol energie'. Het begrip 'energie' wordt dan overdrachtelijk gebruikt, maar met een analoge betekenis: de energie zit in het kind en je ziet die in het druk gedrag van het kind.

³⁴ De vier krachten (wetende dat er nog 'donkere materie' en 'donkere energie' is, zo stellen de meeste wetenschappers vandaag) zijn: de zwakke kernkracht, de sterke kernkracht, de zwaartekracht (ruimtetijdkromming) en de elektromagnetische kracht.

³⁵ De werking van gebonden energie in de mens zien we in heel ons lichamelijk zijn: de zwaartekracht, de werking van zuurstof in de longen, het opnemen van mineralen uit de voeding, de elektrische werking in de hersenen en in de communicatie van de zintuigen met de hersenen, de groei van de nagels, haren en botten, maar ook de aderverkalking, het vormen van tandplak, de botontkalking (osteoporose), de verteringsprocessen en de werking van de darmflora ...

195 fysica, scheikunde en aardkunde) wel gelden, maar tegelijk 'verworpen of overstegen' worden: bv. ter-
wijl we aan de zwaartekracht onderhevig zijn, kunnen we technologisch met de kennis van mechanica,
aërodynamica toch vliegende toestellen maken. Of de zwaartekracht verhindert ons niet om in gedach-
ten grote 'vluchten' te nemen, of te spreken in dichtvorm of woordspelingen te maken of metaforisch te
spreken ... Dat een mens over méér vrije energie beschikt dan een kamerplant blijkt uit het feit dat een
200 kamerplant zich 'beperkt vrij' kan gedragen door zich met zijn bladeren naar de vensterkant en het zon-
licht te keren, terwijl de mens meer bewegingsvrijheid heeft. Dat een mens over meer 'vrije energie' be-
schikt dan een zwaluw blijkt uit het feit dat een zwaluw instinctmatig (meer immanent³⁶) een nest zal
bouwen volgens een bepaald patroon, terwijl de mens steeds weer nieuwe patronen uitvindt, zoals de
architectuur toont. Vissen kunnen niet buiten het water leven, terwijl de mens zichzelf een woongebied
205 kan creëren, ook waar het 'onbewoonbaar' is, zoals bv. in de ruimte (in een ruimtestation). Ook al zijn er
levensbeschouwingen zoals het taoïsme die er niet naar streven om dat wat van nature gegeven is te
overstijgen – taoïsme is sterk immanent gericht: niet ingrijpen in de natuurlijke processen –, de meeste
culturen en levensvisies streven wel en vaak in grote mate naar transcendentie: mensen ontwikkelen
technologie om het leven te veraangemen, mensen ontwikkelen strategieën om te heersen en te
overheersen, mensen ontwikkelen psychologisch inzicht om dingen en mensen naar de hand te zetten.
210 We ontwikkelen ethiek (leven op basis van waarden), we maken theorieën allerhande (over taal, over
geluk, over wereldvrede, over schoonheid, over ...), we willen onze omgeving veranderen naar eigen
goeddenken (kijk maar naar wat wij met de natuur in onze tuinen doen), mensen zoeken zó om te gaan
met de wetten van de fysica dat deze wetten (zoals van de zwaartekracht) overstegen worden. De mens
heeft altijd al gestreefd naar transcendentie, is het niet op natuurlijk vlak, dan toch op geestelijk vlak in
215 de gedrevenheid om denkmodellen, filosofieën, levensbeschouwingen ... te ontwikkelen.

Ons comparatief model geeft dus als eerste as de as van de energie aan. We tekenen deze as naar om-
hoog omdat we de groei van gebonden energie naar vrije energie een proces van overstijgen noemen³⁷.

³⁶ Transcendent en immanent: transcendent betekent: overstijgend. Tegenover 'transcendentie' staat het begrip 'immanentie'. Immanentie betekent 'er in blijvend', het 'in zichzelf besloten zijn'. Zo zijn ademen, nood aan licht, eten, drinken, seks ... immanent gericht, terwijl een gedicht schrijven en mededogen (= welwillend meevoelen met iemand) beoefenen transcendent gericht zijn, het 'ik' overstijgend.

³⁷ Een bijkomend kenmerk bij deze transcendentie van gebonden naar vrije energie: elk hoger niveau kan niet bestaan zonder de onderliggende niveaus. Er kan namelijk geen leven zijn zonder materie, er kan geen denken zijn zonder leven of materie: elke gedachte die aan mij ontspringt kan slechts ontstaan omdat ik hersenen heb (materie) en omdat ik leef. De vraag naar zin en het vinden van zin kan niet zonder dat ik kan denken en voelen, en dat kan ik niet zonder dat ik leef, enz... Deze kijk op opklimmen (overstijgen, transcendentie) wordt ook wel holarchisch genoemd.

Holarchie: is een reeks van toenemende 'heelheid'. Een holarchie is een (natuurlijke) hiërarchie (volgorde volgens rang, rangorde) van holons. Een holon geeft een niveau van evolutie/ontwikkeling aan waarbij men zowel doelt op het 'geheel' en op de 'onderdelen'. Kenmerkend is dat als men een bepaald niveau vernietigt ook alle bovenliggende niveaus vernietigd worden, terwijl de onderliggende best nog kunnen verder bestaan. Een boek is een mooi voorbeeld van een holarchie: Een boek bestaat uit hoofdstukken, die bestaan uit alinea's, die op zich bestaan uit zinnen, die bestaan uit woorden, die bestaan uit letters. Neem het niveau van de 'zin' als holon: een zin is een geheel van goed gerangschikte woorden en tegelijk is een zin een onderdeel van een alinea. Als we dus het niveau van de 'zinnen' zouden schrappen, dan heb je ook geen alinea's meer, geen hoofdstukken, geen boeken ..., maar de woorden en de letters blijven wel nog bestaan. Ook de evolutie in de kosmos zelf bevat tal van holarchieën, zo bv.: atomen > moleculen > cellen > weefsels > organen > stelsels (bv. bloedsomloop) > organismen zoals bv. dieren > soorten > ...

2. De as van de informatie: in-forma-tie | 1-as

220 Als de kosmos alleen uit energie bestond, die overal evenveel aanwezig zou zijn, dan zou er over die kosmos niet veel te zeggen vallen. Maar we stellen vast dat er tal van vormen aanwezig zijn: onderscheidbare ordepatronen. Het is de energie die zich veruitwendigt en toont in deze ordepatronen, die door de mens beschrijfbaar zijn. We zeggen dat de energie zich concentreert in vormen (in forma) en zo informatief wordt.

225 Ook het begrip 'informatie' is een algemeen begrip dat in alle culturen met eenzelfde betekenis voorkomt. Ook informatie is dus een *paradigmavrij* begrip.

230 Elk fenomeen³⁸ is een uitdrukking van een energetisch proces, en vertoont een vormaspect. Kijk hiervoor maar eens naar de ontwikkeling van een plant die doorheen de dagen zich van zaadje tot een veelbladige plant ontwikkelt, waarbij op gepaste tijden bloemknoppen ontstaan, zaden worden voortgebracht, enz. Dit proces kan enkel gebeuren doordat energie via fotosynthese en het opnemen van water en mineralen de plant in staat stelt te bloeien ... tot ze uitgebloeid is.

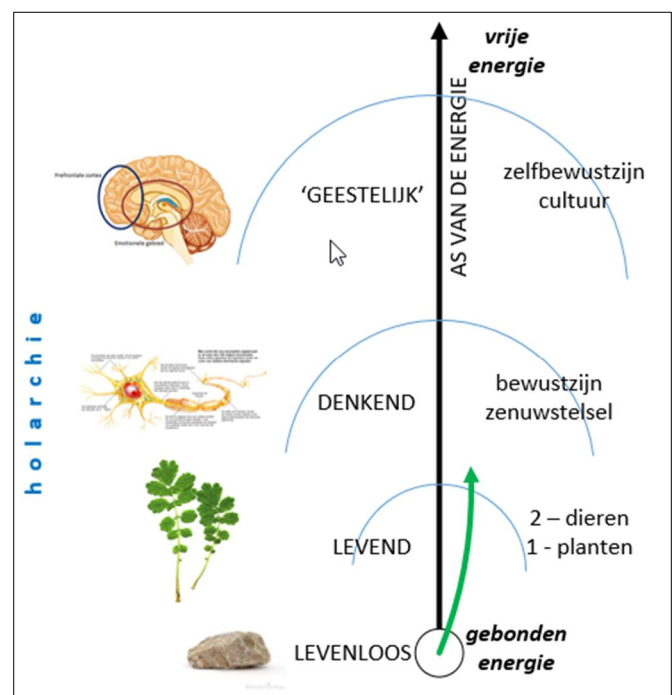
235 Hetzelfde gebeurt op alle niveaus van de evolutionaire verandering van plant, dier, mens ... Via toevoeging en omzetting van energie ontstaat groei en bloei, zichzelf overstijgend, maar ook telkens ingeperkt door de genetische (en voor de mens culturele) grenzen (*constraints*) om uiteindelijk weer af te takelen en terug te vallen tot niet-levende materie die hergebruikt kan worden door volgende (generaties van) energetische processen. Merk op dat hier de wet van het 'behoud van energie' speelt: de veranderingen die we zien in de vormen, zijn transformaties van energie. In de evolutie zien we een toename van informatie en van complexere vormen én een 'bevrijding' van energie. In de evolutie van niet-levende materie naar verschillende levensvormen zien we een afname van gebondenheid van energie in de vormen die die energie aanneemt (bv. de binding van energie is veel sterker in een atoom dan in een cel).

245 Merk ook op dat de omzetting van energie naar informatie zowel kan verlopen volgens een vast, voorspelbaar patroon (bv. als een bloembol zich tot bloem ontwikkelt, of zoals de celdeling gebeurt bij de mitose en bij de meiose³⁹) als volgens vrije(re) patronen (bv. bij het componeren van muziek, al verloopt dit ook niet totaal vrij maar volgens de patronen die binnen de notenleer en het muziekgenre mogelijk zijn, maar die toch wel veel meer vrije creativiteit toelaten). Als iets volgens een vast ontwikkelingspatroon verloopt, spreken we van '*meer gebonden energie*'.

255 Doordat in al die energetische processen vormen ontstaan en daarin dus informatie gelezen kan worden, ontstaat bij de mens kennis. Deze kennis plaatsen we in ons comparatief model op een 'as van informatie' dwars over

Figuur 4: Informatie-as

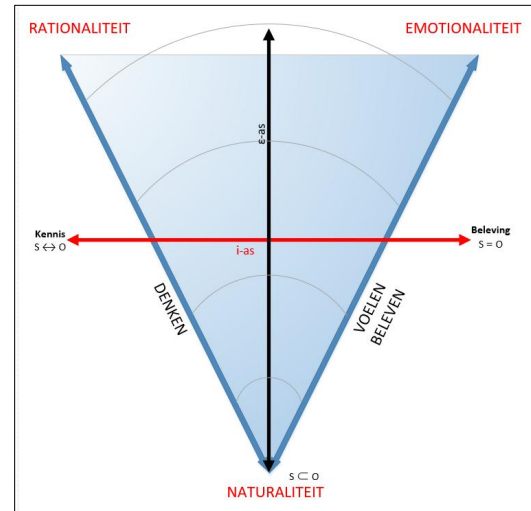
Figuur 5: Graden van vrije energie

³⁸ Fenomeen: een waarneembaar verschijnsel, een observeerbare gebeurtenis.

³⁹ Mitose en meiose: twee begrippen uit de biologie, verwijzend naar de celdeling. Bij mitose deelt een moedercel zich in twee gelijke dochtercellen (genetisch gelijk aan de moedercel); bij meiose spreekt men van geslachtelijke deling waarbij de dochtercellen verschillend zijn van de moedercel en ook onderling verschillen.

260 de 'as van energie'. Deze as van informatie schuift mee naar omhoog, (zie de halve cirkels in fig. 5) over de as van energie van gebonden naar vrije energie. Hoe hoger op de as van energie hoe minder de informatie zich beperkt tot de beschrijving van de uitingen van gebonden energie. Hierdoor krijgen we een driehoek of een trechter (zie fig. 6).

265 U. Libbrecht beschrijft het voorgaande als volgt: "Wanneer energie gebonden is aan vaste patronen, noemen we deze energie: gebonden energie. Dit is het geval bij zogenaamde dode materie. Dit betekent meteen dat de gedraging van dode materie altijd volledig voorspelbaar is. Er is geen ruimte voor vrijheid. Maar het leven kenmerkt zich door vrije energie, die in verschillende graden aanwezig kan zijn. Zo hebben planten een lichte graad van vrijheid: ze kunnen zich naar het licht richten (wat een steen niet kan), ze kunnen zich langzaam verplaatsen naar het meest gunstige milieu, ze kunnen zelf hun leefmilieu creëren (zoals in het bos). Bij dieren neemt deze vrijheidsgraad nog toe: ze kunnen zich binnen hun ecologisch milieu bewegen, ze kunnen hun milieu aanpassen door het bouwen van holen, nesten, webben ... Ze hebben al een zekere keuzevrijheid in verband met voedsel, woonplaats, partner ... Maar de hogere graad van vrijheid ontstaat pas bij de mens: dit weten we uit zijn cultuurscheppingen, die we in de loop van de menselijke evolutie zien ontstaan. Cultuur is in feite een geheel van door arbeid voortgebrachte nieuwe gedragspatronen. Daardoor wordt de mens een zeer mobiel wezen, dat sterk ingrijpt in zijn omgeving en zich ook aanpast aan die omgeving. In het algemeen kunnen we zeggen dat vrije energie zich uit in toenemende graden van innerlijke transformatie, locomotie en adaptatie⁴⁰. [...]

Figuur 6: Denken en voelen

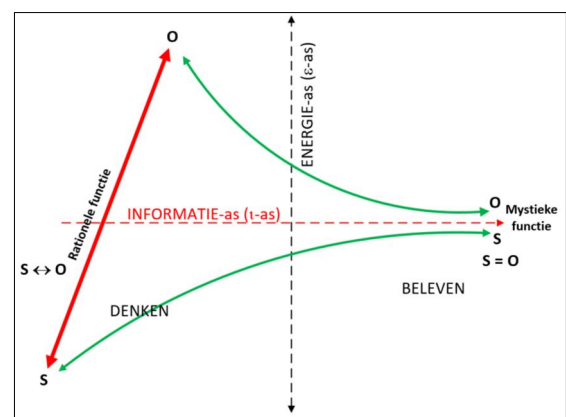
280 Om de zaken terminologisch te vereenvoudigen, stellen we voor de traditionele termen immanentie en transcendentie te gebruiken om deze graden van energie-bevrijding aan te duiden. Immanentie is afgeleid van 'in + manere', er-in-vertoeven; de dieren zijn gevangen in de natuur, maar ook de mens heeft een belangrijke immanente dimensie. Transcendentie betekent 'overstijging': de mens overstijgt de natuur in zijn cultuur. Dit betekent echter niet dat de mens een transcendent wezen is; hij is geen god of zuivere geest, die boven de aarde verheven is, maar hij blijft geworteld in de aarde: hij komt niet los van voeding, slaap en voortplanting." [Burger van de wereld, blz. 27-28]

290 B. Twee vormen van informatie: kennis en beleving

295 IN DE VERDERE UITWERKING VAN HET COMPARATIEVE MODEL GEVEN WE EEN BESCHRIJVING **VANUIT HET PERSPECTIEF VAN DE MENS**, AAN DE HAND VAN DE VRAAG: **HOE KOMT DE MENS IN CONTACT MET DE ENERGIE EN DE INFORMATIE?**

1. Denken leidt tot kennis

Vanuit zijn evolutie heeft de mens⁴¹ bewustzijn ontwikkeld. Dit bewustzijn kan zich concentreren op een bepaald fenomeen of object⁴² in de werkelijkheid

Figuur 7: Subject en object bij kennis en beleving

⁴⁰ Transformatie, locomotie en adaptatie: resp. omzetting, beweging und aanpassing

⁴¹ Bewustzijn van de mens: natuurlijk hebben ook lagere expressies van vrije energie, zoals planten und dieren, ein zeker niveau von bewustzijn entwickelt. Bij dieren zeggen we dat ze fylogenetische 'kennis' besitzen: ze hebben 'kennis' die durch hun instinct gericht is, maar het is geen echte kennis want de dieren weten niet dat ze iets weten (op de hogere dieren na).

⁴² Subject und object: subject (S) staat voor elk denkend wezen dat een IK-besef heeft. Daarom zijn alle mensen vanuit hun eigen positie ein subject. Alle andere voorwerpen und fenomenen buiten de mens of buiten het subject zijn objecten (O). Dus vanuit mijn

300 waardoor, met verbruik van (vrije) energie vooral in de hersenen, de informatie over dat fenomeen of object geanalyseerd kan worden en de structuur ervan begrepen kan worden. In het denkvermogen van de mens wordt de externe werkelijkheid (= de werkelijkheid buiten het denken van de mens) gereconstrueerd en gerepresenteerd⁴³ en dus verinnerlijkt. Eigenlijk ordent men in zijn denken (dus niet zintuiglijk waarneembaar) kenmerken van dat object waardoor men inzicht of kennis over dat object verwerft.

305 *Kenmerkend hierbij is dat ik als subject (als denkende en onderzoekende mens) enkel objectieve⁴⁴ kennis kan verwerven door zelf een zo groot mogelijke afstand te nemen van het te bestuderen object ($S \leftrightarrow O$) (zie fig. 7). Mijn persoonlijke voorkeuren, mijn emotionele betrokkenheid, mijn persoonlijke eer en voordeel ... mogen niet meespelen in de studie van het object. Wat ik subjectief beleef bij het onderzoek van een object, zet ik als mens tussen haakjes, is van geen tel – ik sta tegenover het object ($S \leftrightarrow O$).*

310 Deze wijze om tot kennis te komen, noemen we in het comparatief model de rationele functie⁴⁵ van de mens.

2. Voelen leidt tot ervaren of beleven

Bij het verwerven van kennis concentreert de mens zich in zijn bewustzijn (denken) op een bepaald object of fenomeen. Maar we kunnen ons in ons bewustzijn ook 'deconcentreren', dit wil zeggen: niet

315 onze aandacht focussen op één bepaald object of fenomeen. Als we ons *deconcentreren* 'voelen' we de sfeer. Je voelt bv. het verschil tussen de werkzaamheid in het examenlokaal en de uitbundigheid op de festivalweide of de uitgelaten sfeer in een pretpark. Hier spreken we van 'ervaren', wat betekent 'er doorheen varen': je moet het meegemaakt hebben om te weten waarover men het heeft. Stel dat je voor een eerste keer door een gevangenis loopt terwijl de celdeuren openstaan, of dat je 's avonds alleen door een donkere steeg moet, of dat je met schrik naar de tandarts moet, of dat je op een zomeravond op het strand woordeloos naast je lief naar de sterrenhemel ligt te kijken met op de achtergrond het zacht geklots van water ... Of je wordt aangegrepen door een esthetische ontroering (bij muziek bv.), of door nationale trots, of door religieuze bewogenheid, of je loopt liefdevol warm ... Maar het is dan niet zo dat je zelf dat gevoel maakt. Neen, je ondergaat iets 'van buitenaf' (de sfeer) dat op jou inwerkt.

320 Daartoe moet je je denk*concentratie* loslaten, je *deconcentreren*, je eraan 'overgeven'.

Een voorbeeld: wat is de geur van de roos? Ruik eraan, dan 'weet' je het. Niet vanuit 'kennis' maar vanuit de ervaring 'ken' je de geur van de roos. Wat is de smaak van honing? Proef ervan. Je kan vanuit je denken wel de formule van de geur van de roos noteren – dat is kennis –, maar dan heb je niet de ervaring van de geur – ruik maar eens aan de formule!

330 Je kan echter geen ervaring of beleving ondergaan tenzij je je eraan overgeeft en doelgericht denken achterwege laat: geen meten, geen berekenen, geen discussie, geen woorden ..., maar een 'opgaan in', of een 'ondergaan'. Je komt in een bepaalde (gemoeds-)gesteldheid, in een stemming. Je *wordt gestemd* door iets van buiten jou dat inwerkt binnenin jou en dat spontaan een innerlijke sensatie doet ontstaan. Zo worden wij dagelijks meermaals in een 'stemming' gebracht: een woord kan ons vernederen of jaloers maken, een natuurfenomeen kan ons met verstomming slaan, een menselijke gevoeligheid over iets wat we op tv zien kan ons verontwaardigen of in ons tranen doen opkomen, het zien van

335

subject-standpunt is de andere mens ook een object, terwijl ikzelf voor die andere vanuit zijn subject-standpunt natuurlijk ook een object ben.

⁴³ Representatie: opnieuw voorstellen. Dit betekent dat als ik een object (bv. een stoel of een pingpongtafel) zie, dat ik een voorwerp mentaal (in mijn denken) kan voorstellen en ik er dan vanuit mijn gedachte-voorstelling in mijn hoofd ook mijn fantasie of mijn logisch redeneren op kan loslaten.

⁴⁴ Objectief: onafhankelijk van de waarneming of voorkeuren van het subject zonder nog bijkomende interpretatie; een objectief oordeel is een oordeel of uitspraak waarbij degene die het oordeel uitspreekt geen invloed heeft op de betekenis van de uitspraak. Kennis en vooral wetenschappelijke kennis is gekenmerkt door een streven naar objectiviteit. Het subject is dan niet (of nauwelijks) een onderdeel in de kennis over het object. Daarom stellen we voor als: $S \leftrightarrow O$.

⁴⁵ Functie: verwijst hier naar 'werking' – de *rationele* functie: hoe de ratio werkt / de *mystieke* functie: hoe men tot beleving komt.

goede punten maakt ons tevreden en trots, een confrontatie met iemand kan ons angstig maken, hand in hand lopen kan ons gelukzalig maken ...

340 *Kenmerkend voor een beleving is dat het subject zelf in grote mate opgenomen is in het fenomeen, aangegrepen wordt door het fenomeen, deelgenoot wordt aan het gebeuren en ermee samenvalt. Daarom stellen we dit voor als $S = O$ (zie fig. 7). Als mensen aangegrepen worden door iets, dan worden zij deel van dat gebeuren en voelen ze zich daardoor beroerd of ontroerd.*

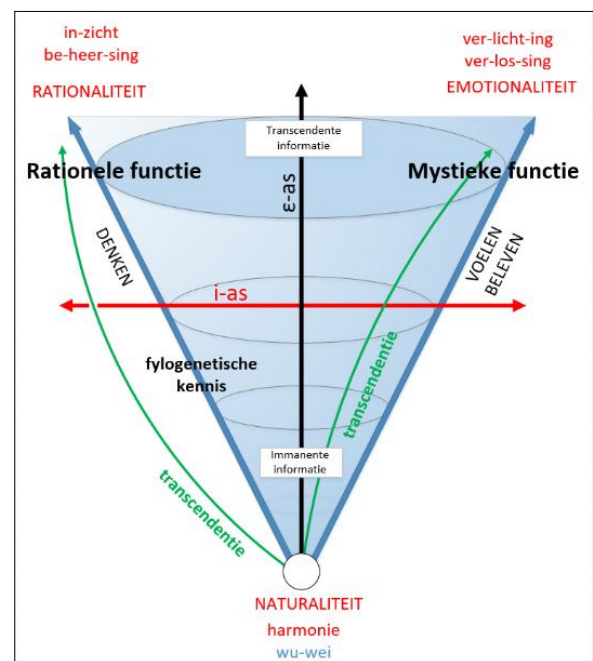
Dit noemen we in het comparatief model de mystieke⁴⁶ functie. Het voelen of beleven noemt Libbrecht ook de 'emotionaliteit'.

345 Beide aspecten – kennis (denken, $S \leftrightarrow O$) en beleving (voelen, $S = O$) – worden in het model links en rechts geplaatst waarbij ook aangegeven wordt dat op beide aspecten transcendentie mogelijk is (zie fig. 8). Zo is er immanent-gerichte informatie en meer transcendent-gerichte informatie.

3. Immanente informatie

350 Immanent-gerichte informatie is die informatie die uit 'weinig vrije energie' ontstaat. Helemaal onderaan staat de 'dode materie', wat niet wil zeggen dat er op dat niveau geen complexiteit zou zijn (denk aan de vier krachten – zie voetnoot 34) maar vanuit het standpunt van de mens noemen we deze informatie 'informatie voortspruitend uit de vormen van gebonden energie'. Ook daar is 'communicatie', maar dit is geen talige communicatie⁴⁷.

360 Maar het is pas bij de levende wezens dat de informatie werkelijk 'gecodeerd' wordt doorgegeven. Bij een plant gebeurt dit al in de genetaal van de chromosomen. Bij een dier gebeurt dit bovendien ook via het fylogenetisch⁴⁸ geheugen dat de gedragspatronen van het dier bepaalt. Bij de mens gebeurt dit via de taal, waarmee culturele verworvenheden kunnen worden doorgegeven. Op de hogere diersoorten na (olifanten, dolfijnen, chimpansees en bonobo's, zelfs

Figuur 8: immanente en transcendente informatie

⁴⁶ Mystiek: Mensen *grijpen* vaak naar dingen en andere mensen, ze willen bezitten, beheersen, de dingen manipuleren ... om ze zo te *begrijpen* (prendre pour comprendre), maar daarnaast *worden* we ook wel *gegripen* door het leven: verliefdheid overvalt ons (we kunnen verliefdheid niet met een of ander recept of drankje 'maken'), de natuur met zijn vele kleuren en geuren grijpt ons aan (denk aan de ondergaande zon, of het noorderlicht), een drama dat mensen/kinderen overkomt kan ons tot tranen toe 'pakken' en ontroeren ... Mystiek verwijst naar dit '*gegripen worden*' – we beleven *innerlijk* iets. Wat is dat 'iets'? Het 'Mysterie van het leven'? De Kosmos? God? 'Iets dat de mens overstijgt'? Mystiek wordt daardoor ook als volgt gedefinieerd: het streven naar en de beleving van een (persoonlijke) vereniging met hetgeen de mens overstijgt.

⁴⁷ Communicatie: gedefinieerd als 'delen van informatie' aan elkaar. Zo kan je de chemische verbindingen zien als een soort van doorgeven van informatie. Dit is echter geen communicatie aan de hand van taal. Maar ook planten en bomen communiceren met elkaar door het gebruik van feromonen en allomonen bv. (geuren die reacties op andere levende wezens veroorzaken). Feromonen zijn geurstoffen, vluchtige chemische verbindingen, die zowel bij mensen als bij dieren gebruikt worden om signalen aan elkaar door te geven. Er zijn verschillende feromonen voor verschillende doeleinden (signaal voor gevaar, signaal voor territoriumafbakening, geur of lokstof die vrijkomt bij seksuele opwindings ... In de neusholte zit een klein orgaan (orgaan van Jacobson) dat dergelijke signalen kan oppikken en de 'vertaling' naar de hersenen reguleert. Allomonen zijn stoffen die vrijgegeven worden door een individu van de ene soort om het gedrag van een individu van een andere soort te beïnvloeden in het voordeel van de maker, maar niet van de ontvanger. Met allomonen wordt vaak een verdediging tegenover een aanvaller opgebouwd.

⁴⁸ Fylogenese: het ontstaan (genese) van de soort (fylum). Dit begrip staat naast het begrip 'ontogenese': het ontstaan (genese) van één individu van een soort (ontos). Met fylogenetische kennis wordt bedoeld dat een dier instinctmatig heel wat kennis heeft (denk bv. aan de kennis van het bouwen van een nest), maar een dier weet niet dat het 'iets weet'. Wij mensen noemen dit kennis, maar het dier heeft geen (of weinig) zelfbewustzijn, daarom noemen we deze (instinctmatige) kennis 'fylogenetische kennis'. Hierdoor kan een vogel niet tot het besef komen in de zin van: 'laat me eens een nest met een verdieping maken'. Eigenlijk is het wel knap wat een dier via zijn evolutie allemaal 'kent'.

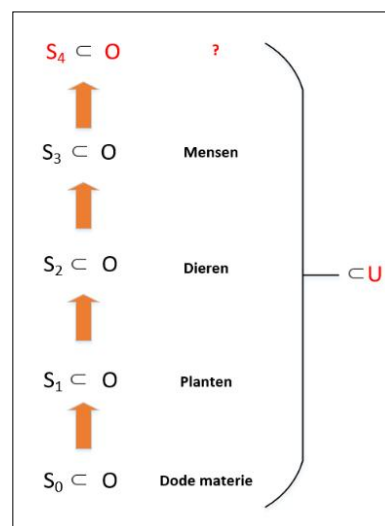
kraaien⁴⁹ ...) kunnen we planten en dieren indelen bij de 'immanente wezens'. De planten en de dieren zijn milieugebonden. Hun gebondenheid zien we in het feit dat bij wijziging van het milieu een dier zich moet verwijderen of afsterven. We symboliseren deze gebondenheid zo: $S \subset O$. We brengen een (evolutionair) niveauverschil aan tussen S_0, S_1, S_2 en S_3 : hoe hoger hoe meer het functioneren transcendent-gericht is.

370

De moderne gedragskunde (ethologie) van dieren (S_2) heeft ons geleerd dat dieren een 'fylogenetische kennis' bezitten die in vele omstandigheden die van de mens overtreft: ze weten in alle omstandigheden met een hoge graad aan perfectie en efficiëntie op hun milieu te reageren: denk maar aan hun oriëntatie bij de zomer- en wintertrek, aan hun nest- en holenbouw, aan hun zoeken van voedsel, aan hun broedzorg, aan hun alertheid bij gevaar ... Een dier beweegt zich veel soepeler in zijn milieu dan een mens dit ooit zal kunnen. Een dier kent echter zijn kennis niet, heeft daarvoor geen school gelopen. Een dier kan zijn kennis niet onder de vorm van ordepatronen objectiveren. Het heeft kennis, maar weet dat niet en heeft daardoor geen wetenschap. Het dier leeft gestimuleerd door de bioritmen⁵⁰.

375

380

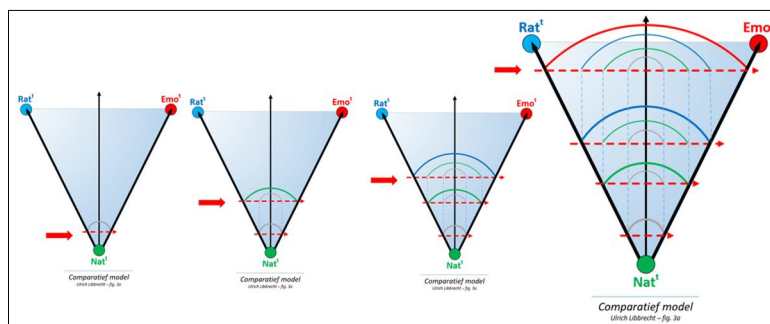
Figuur 9a: Niveaus van transcendentie
[‘U’ rechts in deze figuur staat in figuur 9a voor de universele objectieve wereld.]

Maar bij de mens werken ook alle lichaamsfuncties vanzelf: ademen, de lichaamstemperatuur op peil houden, de voortplantingsdrift, de geslachtelijke voortplanting (meiose en de DNA-structuur), we eten en drinken, we hebben nood aan slaap, we verdedigen ons territorium, ook wij, mensen, hebben broedzorg ... Het lichaam draagt veel onbewuste kennis in zich mee.

385

390

395

Figuur 9b: Op elke niveau blijven de onderliggende niveaus werkzaam: ook wie een gedicht schrijft en zodoende metaforisch schrijft (S_3) is bv. onderhevig aan de zwaartekracht (S_0), moet zich bv. voeden (S_1), moet bv. zorg dragen voor de nakomelingen (S_4). Ook de mens is geworteld in de aarde.
Zie ook figuur 5.

Dit alles is voor plant, dier en mens als immanente informatie te analyseren, te bestuderen en in denkmodellen vast te leggen. Opvallend kenmerkend is dat kennis en beleving in de immanentie niet of nauwelijks gescheiden kunnen worden.

Maar de mens transcendeert ook in zijn kennis en informatie.

400 4. Transcendente informatie

De rationele functie

'Vrije energie' schept informatie. Hoe meer 'vrije energie', hoe meer informatie, dus hoe meer mogelijkheid tot kennis(uitbreiding). In de mens is dit tot een voorlopig hoogtepunt gekomen (S_3 , volgt er nog een S_4 ?). Zowel op het vlak van de rationele functie als op het vlak van de emotionele functie overstijgt de mens zijn immanentie.

405

Op het vlak van de kennis zien we dat we meer kunnen ingrijpen in de werkelijkheid rondom ons. Zo leren we een taal, kunnen we piano leren spelen, kunnen we leren jongleren, kunnen we leren doen alsof

⁴⁹ Zie: <https://www.youtube.com/watch?v=Gui3lswQODI>

⁵⁰ Bioritme: het cyclische (wekerende) ritme van levensverschijnselen: dagritme (bv. slapen), maandritme (bv. maandstonden), jaarritme met de seizoenen, ...

410 en kunnen we in een toneel een schijnbaar drama opvoeren ... Vandaag de dag doen we dat ook aan de
hand van data-informatie, door het ontwikkelen van computersoftware (algoritmen⁵¹), door volgehouden
labo-onderzoek en het manipuleren van genetisch materiaal. Hiervoor zetten we ons met duizenden
tegelijk in om meer en meer kennis te verwerven. Op het hoogste niveau is dit objectieve kennis
zoals in de wiskunde en in de wetenschappen: objectieve kennis over tal van fenomenen op fysisch, bio-
logisch, chemisch vlak, maar ook een streven naar objectieve kennis op cultureel, psychologisch, peda-
gogisch en sociologisch vlak. Hierbij wordt onze kennis vaak ook meer en meer abstract. Zo kunnen we
415 in de wiskunde zelfs redeneren en rekenregels opstellen over dingen die wiskundig gezien niet mogelijk
zijn (denk hierbij aan de complexe getallen en de zogenaamd onmogelijke definitie van $i = \sqrt{-1}$).

420 De ratio⁵² veroverd in rase schreden kennis over de werkelijkheid, maar tegelijk wijkt de werkelijkheid
achteruit: hoe meer antwoorden we vinden op vragen, hoe meer er nieuwe vragen ontstaan en hoe
meer de kennis geregeld moet bijgesteld worden. Daarom pretenderen de wetenschappen vandaag de
dag niet meer de 'waarheid' over de werkelijkheid te willen ontrafelen, maar veeleer spreken ze in ter-
men van plausibiliteit⁵³.

425 *Toch willen wij bij deze rationele functie een belangrijke bedenking maken. De mens laat zich graag
doorgaan als een rationeel wezen. Maar de geschiedenis bewijst het tegendeel: het leven van de
mens is een soort lappendeken van irrationaliteit. Kijk maar naar de biografie van veel geleerden: ze
is een mengsel van irrationele ideeën en gedragingen, en enkele geniale opstoten van rationeel in-
zicht – zij krijgen de Nobelprijs voor dit laatste, terwijl hun grofheid, hoogmoed en hardvochtigheid,
en soms zelfs domheid niet in mindering gebracht worden (zie bv. ook: Einstein die, zichzelf relative-
rend, zijn tong uitsteekt). De extreme toestand van rationaliteit is in feite artificieel en voorbijgaand,
want zuiver logisch denken is niet de normale bewustzijnstoestand. Bovendien is deze zo uitputtend,
430 dat we al snel 'ontspanning' nodig hebben, en deze zoeken we onverminderd in irrationeel gedrag.*

Wij denken graag dat mensen rationale wezens zijn. Dat we eerst denken, en dan doen. Wel, dat is
dus niet zo. Vaak doen we iets en zoeken we daarna pas naar een verklaring. Je reconstrueert je
verleden tot een zinvol verhaal dat je misschien nooit beleefd hebt. (Knack 3/10/2018: De Graaf, B.,
blz. 14.) Dit heet postrationaliseren⁵⁴.

435 De emotionele functie⁵⁵

Maar transcendentie gebeurt ook aan de kant van de beleving. Elke mens is emotioneel. Gevoelens,
emoties⁵⁶, hebben betrekking op de totale mens: hartritme, endocriene⁵⁷ afscheiding, suikerspiegel,

⁵¹ Algoritme: een eindige reeks instructies die vanuit een gegeven begintoestand naar een beoogd doel leidt. Vandaag worden algoritmen gebruikt voor *kunstmatige intelligentie*: data verzamelen en aan de hand van instructies *automatisch* analyses uitvoeren op die data om er conclusies uit te kunnen trekken. Algoritmen staan in beginsel los van computerprogramma's, al worden voor de uitvoering van algoritmen vaak computers gebruikt.

⁵² Ratio: of rede, verstand: het vermogen van de mens om te denken en te begrijpen.

⁵³ Plausibiliteit: aannemelijkheid: naar de laatste stand van de wetenschap, waarbij men ervan uitgaat dat onze kennis slechts 'voorlopige kennis' is.

⁵⁴ Postrationaliseren: dit verschijnsel treedt op als iemand door verstandelijk en bewust redeneren tot een rechtvaardiging van zijn beslissingen en daden probeert te komen. Men probeert dan te bewijzen dat het gedrag toch wel rationeel en gerechtvaardigd was en het daardoor toch waard was om door hemzelf en anderen te worden goedgekeurd.

⁵⁵ Bron: naar: *Burger van de wereld*, blz. 42-44 (zie daar het schuingedrukte deel).

⁵⁶ Emotie: (= affect, gemoedsaandoening) Er zijn zes basisemoties: vreugde, verdriet, woede, angst, verbazing en walging. Deze zes basisemoties zien we in de universele gelaatsuitdrukkingen (= ze zijn voor alle mensen over heel de wereld gelijk). Emoties worden bepaald door het type hormoon (neurotransmitter) dat afgescheiden wordt door het 'limbisch systeem' in de hersenen. Naast deze basisemoties spreekt men ook van sociale emoties zoals afgunst, trots, schaamte, verlegenheid en schuldgevoel. De uiting van sociale emoties zijn niet over heel de wereld gelijk (zijn dus niet universeel), maar ze zijn cultureel bepaald. Zo is de uiting van schaamte in Japan anders dan de uiting ervan in Vlaanderen. :

Zie ook: <https://lic.avans.nl/service.lic/publicaties/brein-emoties-en-leren-1> (geraadpleegd op 27/01/2022)

⁵⁷ Endocrien: inwendige afscheiding in de bloedstroom – het endocriene stelsel is het hormoonstelsel.

bloeddruk ... zijn symptomen⁵⁸ van veranderingen in de emotionele toestand. Op momenten van emotioneel evenwicht zijn de emoties niet afwezig (ook de meest rustige zee vertoont een golving). Maar plots of geleidelijk kan iets externs de mens triggeren⁵⁹ en de emotionaliteit beïnvloeden, waardoor het hele lichaam in een soort spanning of trilling komt. Immanent-gericht kan je dat zien als je ziek wordt: iets veroorzaakt de ziekte en je krijgt koorts, heel je lichaam zweet, terwijl je je niet kan focussen op een of andere denkopdracht (bv. studeren). Gezondheid geeft emotioneel evenwicht. Een ander voorbeeld is verliefdheid: je hele lichaam is verliefd: intern voel je 'vlinders in de buik', je denkvermogen wordt deels geblokkeerd, je handelt irrationeel. Op dezelfde manier gaat het bij een depressie.

De traditionele fout van het rationalisme is dat het emotionaliteit beschouwt als een storende factor en daardoor zoveel mogelijk langs de kant moet worden gezet. Maar emotionaliteit is een aparte functie van het bewustzijn en ze beheerst ook de hersenen, net als de rationaliteit. Maar in de plaats van te kunnen concentreren (focussen) zoals bij rationaliteit, wordt het bewustzijn bij emotionaliteit in zijn geheel in beslag genomen en wordt het focussen veel moeilijker. Maar ook dat geeft informatie over de werkelijkheid. Emotionaliteit en rationaliteit zijn beide evenwaardige functies van het bewustzijn.

Emoties/gevoelens zijn duidelijk subjectief: het zijn ervaringen die de mens ondergaat en die voor elke mens uniek zijn, maar die ook aan die mens unieke informatie doorgeven. Niemand kan de verliefdheid kennen (conceptueel), tenzij door de directe ervaring (= Kennen, perceptueel). Bij verliefdheid⁶⁰ maken de hersenen hormonen aan waardoor je je gelukkig voelt bij een ander en hem/haar zo vaak mogelijk wil zien. Je geraakt in een verliefdheidsroes. Maar deze ervaring kan niet objectief beschreven worden en niet als 'kennis' doorgegeven worden of kunstmatig opgewekt worden. We kunnen wel metingen doen van de hormonenspiegel, maar een spuitje geven om de hormonenspiegel te veranderen leidt niet tot verliefdheid.

Gevoelens zijn, althans op het immanente niveau, altijd intentioneel, d.w.z. object-gericht: je begeert *iets*, je haat *iets*, je bent verliefd op *iemand*, je verlangt *iets*, je neemt wraak op *iemand*, enz.

Gevoelens worden des te 'zuiverder' naarmate ze van hun object van intentionaliteit worden losgemaakt. De reden is duidelijk: evenals de kennis van alles de hoogste kennis is, is de ervaring van alles de hoogste ervaring. De intentionaliteit bepaalt de graad van beperking: wie iets begeert, heeft geen relatie met alles; wie op iemand verliefd is, ondergaat een gefocuste begeerte. Als de graad van intentionaliteit afneemt, neemt de omvang toe: heimatliefde, vaderlandsliefde, universele mensenliefde, kosmische liefde... Daardoor wordt de subjectiviteit dominant: de innerlijke ervaring doet de waarde van het geïntendeerde⁶¹ object afnemen. Als dit object volledig verdwijnt, dan ontstaat de totale zuivere subjectiviteit, zoals op de hoogste toppen van de mystiek.

In tegenstelling tot het oordeel van boeddhisten bv. vinden westerse (rationele) denkers dat we zo eindigen bij extreem subjectivisme. Maar deze hoge of transcendente vorm van emotionaliteit brengt de mens in contact met het Mysterie dat heel de kosmos en het leven draagt en doet zijn.

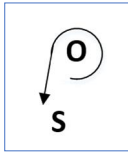
Laat het ons anders zeggen: Op de belevingsas wordt er een onderscheid gemaakt tussen immanente emotionaliteit en transcendente emotionaliteit. Omdat een aantal belevingen méér zijn dan louter ego-

⁵⁸ Symptoom: een uiterlijk kenmerk behorend bij een ziekte. *Hier*: een kenmerk waaraan men iets herkent.

⁵⁹ Triggeren: een trigger is iets wat ons uitlokt – triggeren is uitlokken, zoals een woord of geur die een traumatische ervaring kunnen oproepen en doen herbeleven ...

⁶⁰ Kenmerken (of symptomen) van verliefdheid: (bron: Sensoa) 1. Concentratiestoornissen, je zit veel te dromen en kan je aandacht moeilijk op andere zaken richten; 2. Lichamelijke aantrekking en de geliefde voortdurend willen aanraken; 3. Een uitzinnige gelukzalige stemming; 4. Rusteloosheid: wisselende stemmingen; 5. Idealiseren: alles wat de geliefde doet of zegt, inclusief vervelende karaktertrekjes of vreemde interesses, worden in een positief daglicht geplaatst; 6. Obsessie: voortdurend bezig zijn met de verliefdheid waardoor vrienden, school en hobby's worden verwaarloosd; 7. Lichamelijke ongemakken: je kan de slaap niet vatten, krijgt geen hap meer door de keel, je hebt last van hartkloppingen en zweetaanvallen, en kriebels in de buik (zie: <https://www.alesoverseks.be/hoer-uit-verliefdheid-zich>).

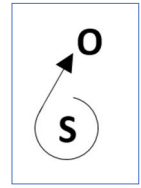
⁶¹ Intenderen: beogen, bedoelen.

gerichte⁶² emoties, noemt Libbrecht dit de mystieke functie (zie ook voetnoot 46). Immanente emotionaliteit is gericht op overleven en is dus ego-intentioneel. Het subject trekt het object naar zich toe. Transcendente emotionaliteit (vrijere energie) is niet gericht op overleven en is dus niet op het ego gericht. Het opent zich naar de werkelijkheid (het object),

480

wordt erdoor bewogen, maar wil het zich niet toe-eigenen. Deze emotionaliteit is alter-intentioneel, namelijk gericht op het andere. Dit 'andere' kan iets uit de werkelijkheid zijn, of de medemens, de natuur, of het bestaansmysterie (bv. God). Als je je emotioneel blootstelt aan het andere, dan doet dat in jou een bepaalde *stemming* ontstaan, het brengt je in een emotionele toestand, die niet toe-eigenend is. Maar dat andere is niet in kennis te vatten, is niet te grijpen en naar de hand te zetten, het andere dient zich dan aan als mysterie. Dit mysterie blijft als kennis een *onkenbaar* geheim, maar is als beleving een *kenbaar*⁶³ heim⁶⁴. Je kan hierbij bereid zijn om gevoelens van onlust te ondergaan om het Mysterie te beleven.

485

Culturen zoals de Indische en de boeddhistische zijn mystiek sterk gericht op deze vorm van alter-intentionaliteit. Zij streven ernaar een emotionaliteit te ontwikkelen die de natuurgebonden gerichtheid op de wereld van de vormen (objecten) overstijgt, om ze zich *niet* toe te eigenen en om zo ook de gerichtheid op het eigen ego te overstijgen.

490

Een voorbeeld van transcendente emotionaliteit is hoe mensen esthetisch ontroerd of gegrepen kunnen worden, zoals door schilderkunst of door muziek. Je kan een kunstvoorwerp kopen als belegging om er later meer aan te verdienen (= immanent), maar je kan ook in een museum geraakt worden voor kunstvoorwerpen omdat ze iets doen oplichten waardoor je geraakt, ontroerd wordt (transcendent). Op dezelfde manier kan je muziek beluisteren omwille van de bas-dreun die je tot in je buik voelt en die je enkel daarvoor beluistert (immanent) of je kan muziek beluisteren omwille van de innerlijke ontroering die je daardoor ervaart en die je boven jezelf uit verheft en je doet een- worden met de muziek. Merk op: hier wordt geen waardeoordeel uitgesproken over immanente tegenover transcendente beleving. Hier geven we aan dat er ook op de as van de beleving twee richtingen zijn: het immanent-gericht zijn en het transcendent-gericht zijn.

495

500

Een ander voorbeeld: een grote beuk in het park. Je kan die beuk bekijken en economisch benaderen: hoeveel kan ik aan het hout verdienen (immanent) of je kan genieten van het wonder van de boom die in de zomer koelte geeft, je kan dankbaar zijn voor het zuiveren van de lucht en voor zijn krachtig opgaan in het landschap waardoor je dagelijks een korte tijd in stilte verwijlt en waardoor je geraakt wordt door het wonder van het landschap (transcendent).

505

⁶² Ego: ik; staat tegenover 'alter': het andere, de andere. Ego-intentioneel betekent: ik-gericht: ik ben gefocust op objecten of heb interesse voor iets uit de werkelijkheid *omwille van mezelf*, of anders gezegd: waarmee ik die objecten naar mezelf richt – ik doe dat bv. als ik mezelf voed, als ik goederen verbruik, als ik economisch bezig ben. Alter-intentioneel betekent: gericht op het/de andere: ik ben bewogen door de werkelijkheid buiten mezelf omwille van de intrinsieke waarde van die werkelijkheid buiten mij en zonder ze te herleiden tot mezelf en mijn eigen voordeel.

⁶³ Kennen: hier wordt op de dubbele betekenis van 'kennen' gewezen: (1) 'Ik ken het' kan betekenen dat het in mijn cursus staat en dat ik het 'geleerd' heb (zoals we op school in alle vakken doen); (2) 'Ik ken het' kan betekenen dat ik het heb meegemaakt, zonder dat ik daar de theorie over gestudeerd heb. Welnu, een emotionele beleving is niet 'kenbaar' (1) voor het verstand, maar wel 'kenbaar' (2) voor het gevoel.

⁶⁴ Ge-heim: een geheim heeft twee betekenissen: ofwel betekent het (1): het is een raadsel of een toespeling in de zin van 'Ssst, niet verder vertellen'; ofwel betekent het (2): heim als in heimwee, zoals in het Engelse 'home': je woont erin – als je iets hebt meegemaakt (een of ander drama, of bv. een bevalling) dan kan het zijn dat je er geen schoolse kennis over hebt en al de technische woorden niet kent, maar dat je het wel hebt meegemaakt en daardoor 'kent' van binnenuit.

Transcendente emotionaliteit is 'geheim' zoals vooral in het 'kennen' (2) als in 'heim': je woont erin, het zit in je door de ervaring en de beleving en de woorden om het uit te leggen zijn niet echt nodig en schieten vaak tekort als je probeert de beleving toch uit te leggen.

C. Triangulariteit⁶⁵: drie dimensies: leven (zelfbehoud) – denken – voelen

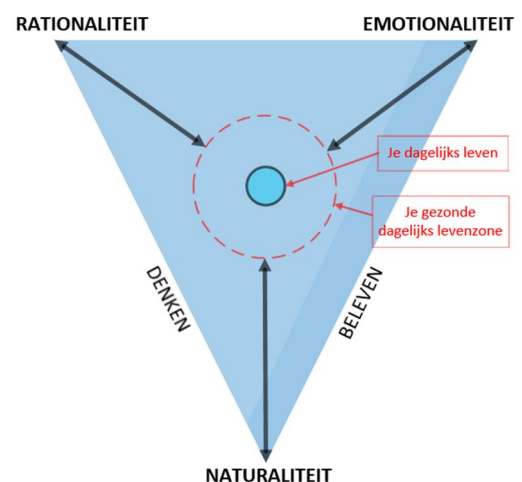
Tenslotte willen we nog in het comparatieve model – er is nog veel meer te zeggen – wijzen op de drie dimensies die het model toont. Want hier komen we aan het doel van (deze tekst over) de comparatieve filosofie: op diepteniveau een tool aanreiken waarmee we levensbeschouwingen paradigmavrij met elkaar in perspectief kunnen brengen. De drie dimensies zijn de driehoek van het model. Deze drie dimensies vullen elkaar aan, vloeien in elkaar over, maar staan tegelijk ook in spanning met elkaar.

- De naturaliteit ($S \subset O$) [deel zijn van de natuur]: als levend wezen (subject) valt de mens samen met de objectenwereld, net zoals planten en dieren deel zijn van de natuur. De mens dus ook en hij/zij functioneert zoals de dieren, geleid en ingeperkt door de natuurlijke processen die in de fysica (bv. zwaartekracht), de biologie (bv. voortplanting), de scheikunde (bv. de stofwisseling), aardkunde (bv. het klimaat) als wetenschap beschreven worden. De mens is in zijn lichamelijke volheid onderhevig aan de gebonden energie en de informatie die we daar aantreffen. De 'kennis' die het lichaam zelf heeft: het ademen, het groeien, afvalstoffen uit het lichaam verwerken en afscheiden, de celdeling en het voortplantingssysteem, het goed werken van het metabolisme, het al dan niet werken van het immuunsysteem ... het lichaam 'weet' hoe het werkt, zonder dat we voortdurend bewust moeten ingrijpen ("Oei, ik mag niet vergeten te ademen"; "Oei, ik vergeet te zweten"; ...). Let wel, we zijn niet helemaal gedefinieerd door de naturaliteit, We kunnen immers op deze dimensie wel inspelen in de keuzes van partners, in de voedselkeuze, in het slaapritme ... Zo kunnen we bv. door zelfzorg onze gezondheid bevorderen, binnen de regels die de naturaliteit ons toelaat. Denk hierbij bv. aan de epigenetica⁶⁶.

- De rationaliteit ($S \leftrightarrow O$) [mensen kunnen denken, kennis vergaren vanuit de werking van het geheugen]: als subject doe je alsof je niet tot de objectenwereld behoort en je dus buiten de werkelijkheid staat om zo de werkelijkheid van buitenaf te kunnen bestuderen en daar kennis uit te verwerven. Deze kennis passen wij toe in de technologische verwezenlijkingen bv. kunnen vliegen ondanks de zwaartekracht.

Over onszelf gaan we biologische kennis verzamelen zodat we medisch kunnen ingrijpen als het 'lichaam' niet in staat is om de eigen huishouding 'automatisch' (immanent) te laten verlopen. De wetenschap met haar hoge logische⁶⁷ regels en haar eis van consistentie⁶⁸, met haar (hypothetische) denkmodellen (bv. kwantummechanica) staat hoog op de as van de rationaliteit.

Met onze onvolprezen rationaliteit proberen we op tal van vlakken in te grijpen in de natuur, in de kosmos, in het menselijk bestaan, waardoor we welvaart creëren, grote mobiliteit mogelijk maken en onze communicatiemogelijkheden verhogen. Hierin is het westen sinds de Verlichting koploper (geweest) waardoor we soms enerzijds vergeten dat rationaliteit niet

Figuur 10: je dagelijks leven

⁶⁵ Triangulariteit: heeft te maken met de wijze waarop het referentiepunt is vastgelegd (en dit geeft net zoals bij een driepikkel of staander op drie poten meer stabiliteit dan bij een staander op één of op twee of op vier poten). Hier is dit drievoudig gerichte referentiepunt meerwaardig dan bij dualiteit waarbij men vaak van tegenstellingen uitgaat.

⁶⁶ Epigenetica: de leer over het 'aan' en 'uit' zetten van de werking van genen, onder invloed van stress, levensstijl, gedrag en milieu (zoals luchtvervuiling), met als gevolg dat dit 'aan' of 'uit' staan van de werking van een gen doorgegeven wordt aan de volgende generatie(s). Zie ook: <https://www.erfelijkheid.nl/content/epigenetica-de-invloed-van-ervaringen-en-omgeving>.

⁶⁷ Logica: redeneerkunst in de filosofie en de wetenschap, waarbij elke stap in de redenering verantwoord kan worden en binnen de filosofie of de wetenschap als geldig aanvaard wordt

⁶⁸ Consistent: zonder innerlijke tegenspraak: binnen een wetenschap kan je niet beweren dat 'iets' geldig is en tegelijk niet geldig.

de enige bepalende dimensie is in ons leven en anderzijds dat al onze technologische verwezenlijkingen altijd ook nevenschade met zich meebrengen.

- De emotionaliteit (S = O) [beleven en gevoelens, aangegrepen en gestemd worden]: als subject zijn er gevoelens (honger bv.) die je aangeven dat je iets moet doen om te overleven (voeding, rusten, voortplanten, zelfzorg ...). Hiertoe moet je ego-intentioneel zijn. En dat is goed. Maar tegelijk kan je ook emotioneel gegrepen worden door de wWerkelijkheid⁶⁹ rondom je, waardoor je als het ware samenvalt met de wWerkelijkheid als Mysterie. Wij zijn als een barometer steeds gevoelig voor stemmingswisselingen die van buitenaf op ons ingrijpen, voor de sfeer rondom ons ... Wie dit (bewust) voor zichzelf toelaat en het niet als onbelangrijk afwijst, krijgt daardoor een ander realiteitsbewustzijn: zo'n mens wordt ook alter-intentioneel. Hierdoor ontwikkelt hij/zij liefde naar buiten toe, komt hij/zij tot engagement omdat hij/zij van binnenuit gedreven wordt, hierdoor ontwikkelt zo'n mens mededogen en betrokkenheid op de natuur en de medemensen. Deze ego- en alter-intentionaliteit leren de mens iets over de wWerkelijkheid. Hij/zij functioneert in mindere of meerdere mate empathisch (invoelend) met de natuur en met medemensen. In het oosten (vnl. boeddhisme) is men sterker ontwikkeld op deze as van de emotionaliteit als het gaat over het cultiveren van de alter-intentionaliteit.

550

555

560

Volgens Libbrecht vormen de naturaliteit, de emotionaliteit en de rationaliteit de drie dimensies die een mensenleven vorm geven. Dit is een paradigmavrije dieptestructuur, waarmee we het functioneren van elke mens kunnen beoordelen. Deze dieptestructuur geeft ons ook een mogelijkheid om naar levensbeschouwingen te kijken en om er een waardering over uit te spreken.

565

Waardering van het eigen functioneren en van de westerse cultuur

Dit drieluik van het comparatieve model biedt de mogelijkheid om levensvisies te evalueren. Van deze drie dimensies kan de westerse mens iets opsteken, omdat ze de mogelijkheid bieden om een tolerante, mondiale visie te ontwikkelen. Daartoe is het van belang juist te zien wat in het eigen leven en in onze westerse cultuur zwak ontwikkeld is.

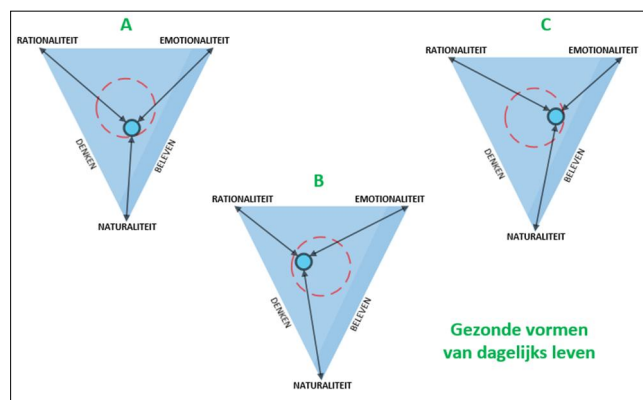
570

575

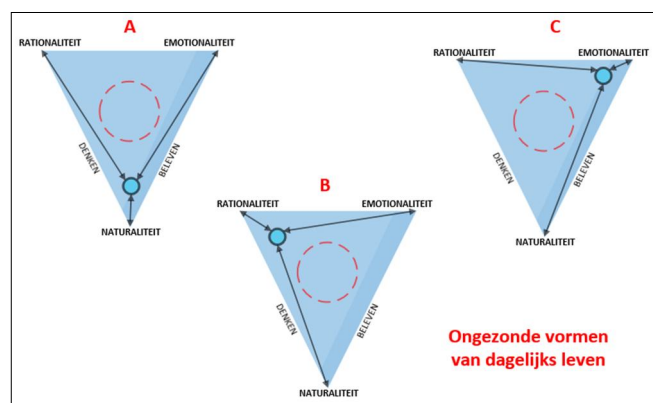
Als je je als mens harmonisch wil ontwikkelen geeft Libbrecht aan dat je deze drie dimensies, alle drie even volwaardig, in je leven moet integreren. Wie een gezonde levenshouding wil ontwikkelen moet zich bewust zijn van zijn eigen wijze van functioneren en vanuit dit bewustzijn een levenskunst (of spiritualiteit) ontwikkelen. Maar permanent of exclusief⁷⁰ willen functioneren op de uiterste punten van de driehoek – enkel beperkt willen immanent functioneren in de naturaliteit, enkel als geleerde willen functioneren op de hoogste graad van rationaliteit, enkel

580

595
Denkmodellen zijn
een reductie
van de
werkelijkheid

Figuur 11: gezond of harmonisch functioneren binnen de drie dimensies

Figuur 12: soorten kunstmatige afscheidingen in de drie dimensies

⁶⁹ wWerkelijkheid: zie voetnoot 17

⁷⁰ Exclusief: uitsluitend

590 als mysticus willen functioneren op de hoogste graad van emotionaliteit (zie fig. 12) – is onrealistisch en zelfs
dodend. Elke mens leeft eigenlijk het best in het midden van de driehoek van het model, nu eens iets meer
immanent, dan weer iets meer rationeel-transcendent of iets meer emotioneel-transcendent. Libbrechts
uitdrukking “*je simpel dagelijks leven is je hoogste spiritualiteit*” drukt kernachtig uit hoe belangrijk het is
om bewust ‘*dagelijks te leven*’. Dat dagelijks leven, cirkelend rond het midden van de driehoek, heeft dan
595 ook deel aan elk van de drie dimensies van zelfbehoud, denken en voelen. Het is ook daar, in het dagelijks
leven, dat een harmonisch levende mens het Mysterie van het leven kan ervaren.

Merk op: dit comparatief model is *slechts* een model, het geeft grote lijnen aan. Een model is altijd een re-
ductie⁷¹ van de werkelijkheid. Maar het model laat ons toe om alle levensbeschouwingen in grote lijnen
een plaats te geven om hun sterktes maar ook om hun blinde vlekken te herkennen. Bovendien laat het ons
toe om voor ieder van ons in een zelfreflectie ons eigen functioneren te bekijken.

600 *De existentiële⁷² situatie van de mens in zijn dagelijks leven bevindt zich in het midden van het model. Los
van de levensbeschouwing waarin men leeft, komen namelijk de drie relaties bij iedereen voor. Iedereen is
een deel van zijn omgeving, iedereen kan rationeel afstand nemen en iedereen heeft emoties, ook transcen-
dente. De drie dimensies (naturaliteit of zelfbehoud, rationaliteit of denken en emotionaliteit of voelen) zijn
in de praktijk van het dagelijkse leven onlosmakelijk met elkaar verweven. Men kan ze alleen scheiden door
605 daadwerkelijk op één van de dimensies tijdelijk in te gaan en een ‘kunstmatige’ situatie te creëren of op te
zoeken. Men kan zich terugtrekken in de natuur ($S \subset O$), of in een wetenschappelijke context, bv. een labo-
ratorium ($S \leftrightarrow O$) of in innerlijke en uiterlijke stilte, bv. meditatie ($S = O$). (naar: *Filosofie zonder Grenzen*, blz.
15).*

610 Voor ons is het belangrijk om individueel én in onze kleine kringen in de reflectie over onze levensverken-
ning⁷³ na te gaan waar onze klemtoon ligt, bereid om eventuele eenzijdigheid t.a.v. de drie dimensies bij te
sturen. Laat het een uitdaging zijn om in elke levensfase zelf te streven naar harmonieus functioneren en in
onze omgang met anderen eventuele vormen van disharmonie aan te kaarten. Zeker in de opvoeding van
jongeren. Laat ons niet alleen ‘niet dwepen met oosterse ideeën’, naar de woorden van Dijkstra in onze in-
leiding, maar evenmin ‘niet dwepen met het westerse ideeën’ en met open blik in de wereld leven.

615

⁷¹ Reductie: herleiding met vermindering van elementen of kenmerken. Elk denkmodel is een reductie op de werkelijkheid. Dit wil zeggen dat dit comparatieve model wellicht niet alle details van kennis en de vele uitzonderingen daarop die de wetenschap ontdekt heeft kan doen passen in het model. Ook zo aan de gevoelskant in dit model: wellicht kunnen niet alle details in het complexe gevoelsleven van de mens en de bizarre emotioneel gestuurde gedragingen eenduidig in het model worden ingepast.

⁷² Existentieel: verband houdend met het menselijk bestaan; betrekking hebben op het bestaan – een existentiële vraag is een levensvraag; (cf. *existence* (Fr., Eng.) = bestaan)

⁷³ Levensverkenning: In alle samenlevingen treffen we verschillende onderscheiden ideologieën of levensbeschouwingen aan. Denk maar aan humanisme, christendom, socialisme, liberalisme, marxisme, economisme, boeddhisme, veganisme, possibilisme, ...). Deze *maatschappelijk herkenbare* levensbeschouwingen doen dienst als coherente antwoordpakketten op de grote levensvragen vanuit een bepaalde focus.

Vandaag, echter, doordat mensen in contact komen met tal van levensbeschouwingen, stellen mensen hun eigen referentiekader samen, een *persoonlijke* levensbeschouwing, die minder coherent is. Hierbij kan men bv. christelijk geïnspireerd zijn en toch in reïncarnatie geloven en bepaalde dogma's overboord zetten, en tegelijk oog hebben voor duurzaamheid en de genderongelijke behandeling van mensen binnen de Kerk of sterk betrokken zijn bij een niet-christelijke maar humanistische NGO. Levensverkenning gaat nog een stap verder en geeft aan dat mensen doorheen hun leven veranderen in hun enkelvoudig of meervoudig samengestelde kijk op het leven. Een ingrijpende existentiële gebeurtenis, een wereldreis, een boek, een ontmoeting met een begeesterende persoon, het ouder worden ... - niet banale gebeurtenissen dus – kunnen knikmomenten zijn waarin men plots of geleidelijk aan de eigen meervoudig samengestelde levensbeschouwing inhoudelijk wijzigt of inruilt voor een andere kijk op het leven.

Enkele kritische reflecties

1ste kritische reflectie

620 Als we dan aan de hand van dit model willen nagaan welke blinde vlekken er in onze westerse beschaving zitten, vallen ons twee zaken op.

1. Onze rationaliteit is sterk ontwikkeld, onze emotionaliteit daarentegen ...

625 Vanaf het ontstaan van de Griekse filosofie (6de, 5de eeuw voor onze tijdrekening, met als beslissingspunt het denken van Plato [-5de, -4de eeuw]) werd grote aandacht besteed aan het onveranderlijke. Het bestuderen van de natuur, de wordende natuur, is eeuwenlang ondergeschikt geweest aan het filosofische nadenken. Pas in de moderne tijd is het begrip evolutie ontstaan en zijn we meer naar de wording van alles gaan kijken.

630 Maar alle kennis die vergaard werd moest onderhevig kunnen zijn aan de kritiek van de rede, zowel in de premoderne tijd als in de moderne tijd (vanaf de 16de eeuw), tot in onze postmoderne tijd.

635 Wat niet logisch was, wat niet consistent was en dus wat niet rationeel was, kon niet leiden tot wetenschappelijke kennis of 'ware' kennis. Ook vandaag zijn er tal van levensbeschouwingen die rationaliteit als hoog(st) en enigste principe hanteren: positivisme, sciëntisme, agnosticisme, naturalisme, sommige vormen van vrijzinnigheid ... Zelfs in het christelijk denken was (is) de theologie (studie van het geloven in God) eenzijdig op rationele basis uitgewerkt.

640 De beleving (de mystieke beleving) is in het westen vaak als minderwaardig benaderd, terwijl er hiervoor in het oosten meer aandacht was (is). Sinds Galilei beperken de wetenschappen zich tot het telbare, het meetbare en (wiskundig) berekenbare, het bewijsbare en het (lineair) logische. De emotionaliteit zou immers leiden tot subjectiviteit, terwijl de kwantitatieve benadering van de werkelijkheid het aureool van objectiviteit kreeg. Hierdoor werd de 'ware kennis' van de mens ingeperkt, gereduceerd, tot de conceptuele kennis. Maar iedereen beseft toch ook dat we ons dagelijks laten leiden door heel wat irrationele gedachten en gedragingen: de trots, de jaloezie, de verliefdheid, de ontroering ... de ups en downs van het leven, de glorieuze momenten, maar ook de depressieve ... ook dat leert ons de werkelijkheid Kennen. Is het dat trouwens niet dat men de 'wijsheid van de ouderen' noemt: zoveel levenservaring en belevingen 'gekend' hebben, maakt mensen 'wijs' en dat is iets anders dan wetenschappelijk 'zeker weten'.

2. Onze kennis van de immanente werkelijkheid durven we de 'theorie van alles' noemen

650 In het westen is er door die reducerende wetenschappelijke benadering, die vooral zijn toepassing vond in de studie van de dode materie (fysica, scheikunde, aardkunde, astronomie ...), een enorme kennis ontstaan, met talloze technologische successen. Hierdoor werd deze wetenschappelijke benadering door sommigen als enige waardevol en boven alles uitstijgend bestempeld. Sommigen beweren hierbij dat men ooit 'alles' zal kennen, namelijk dat men een eenmakende theorie kan vinden die zowel de studie van de macrokosmos (relativiteitstheorie) als de studie van de microkosmos (kwantummechanica) kan verenigen (want beide theorieën matchen (voorlopig) niet met elkaar). Deze eenmakende theorie noemt men de 'Theorie van Alles'.

660 Dit kan echter enkel een theorie van alle 'dode' materie zijn, de studie van de informatie komende uit de 'gebonden energie'. Maar hoe plaatst men daarin de menswetenschappen, hoe plaatst men daarin de emotionaliteit, de ethiek, de relatie van mens tot mens, van mens tot natuur, de zingevingsvraag ...? Er staat ons nog veel denk- en onderzoekswerk te wachten als we de informatie komend uit de 'meer vrije energie' willen integreren in deze 'theorie van alles'! Ooit in staat zijn een 'theorie van alles' te kunnen ontwerpen is eigenlijk een illusie waar veel 'geleerden' veel energie in steken. Is dat niet irrationeel gedrag?

2de kritische reflectie

665 1. De werkelijkheid is één geheel

Elk denkmodel, ook dit comparatieve denkmodel, is steeds een analyserende reflectie over de werkelijkheid waarbij op kernelementen ingezoomd wordt en ze afzonderlijk van elkaar in detail beschreven worden. Deze kernelementen moeten daarna steeds weer tot synthese gebracht worden. In het model van Libbrecht zijn dat: naturaliteit, rationaliteit en emotionaliteit. Maar de werkelijkheid is niet in schuifjes op te breken met zo'n opdeling. De werkelijkheid is altijd één geheel: het natuurlijke, het rationele, het emotionele komen altijd gelijktijdig voor, zij het in steeds wisselende verhoudingen.

670 2. Elk denkmodel is een reductiemodel

Elk denkmodel/paradigma is steeds een reductiemodel: bepaalde elementen worden belicht en andere blijven onderbelicht. Zo gaat het ook met het model van Libbrecht. Wat laat Libbrecht buiten beschouwing? Libbrecht integreert geen diepgaande pedagogische analyse, en ook geen psychologische, geen sociologische, geen rechtskundige, geen ethische, geen medische ... analyse in zijn comparatieve model. Deze aspecten situeren zich op het oppervlakteniveau en vallen zodoende buiten het opzet van zijn comparatieve denken waarbij hij vanuit een 'filosofische perspectief' naar een dieptestructuur wil graven. Aan de oppervlakte van een cultuur kunnen wel voorbeelden gevonden worden als illustratie bij de naturaliteit, rationaliteit, emotionaliteit. Een voorbeeld: hij raakt in zijn boeken wel het gebruik van acupunctuur in China aan of het belang van chakra's in het oosten, of hij vermeldt wel dat een groot aantal westerse ziekten cultuurziekten en welvaartziekten zijn. Maar daaruit kunnen geen diepgaande comparatieve besluiten getrokken worden over de geneeskunde. Op het pedagogische, psychologische, sociologische ... vlak is hij geen expert.

Hiermee wordt stilzwijgend aangegeven dat naast het inzicht over de dieptestructuur ook de kennis van oppervlaktestructuren vanuit de diverse humaanwetenschappelijke invalshoeken belangrijk is.

Het gebruik van het comparatieve model op *levensbeschouwelijk* en *spiritueel* vlak is wel oké. Dat is Libbrechts bijdrage, een analytisch beschrijvende bijdrage. Iemand anders zou vanuit di.)t comparatieve model wel een diepgaande studie kunnen maken op pedagogisch en psychologisch vlak. Zo iemand kan bv. de groeiprocessen onderzoeken en beschrijven hoe mensen van ego-intentioneel ook alter-intentioneel (kunnen) worden. Men zou bv. kunnen nagaan hoe het denkmodel van Abraham Maslow (de behoeftenleer) geïntegreerd kan worden in het comparatieve model of de waarden theorie ontwikkeld door Richard Barrett, die voortbouwt op de behoeftenleer van Maslow.

Men zou bv., zoals James Fowler, kunnen onderzoeken hoe mensen levensbeschouwelijk kunnen groeien van kind tot volwassene aan de hand van diverse ontwikkelingsstadia. Deze visie van Fowler is trouwens opgenomen in het *Integrale Model* dat Ken Wilber ontwikkeld heeft.

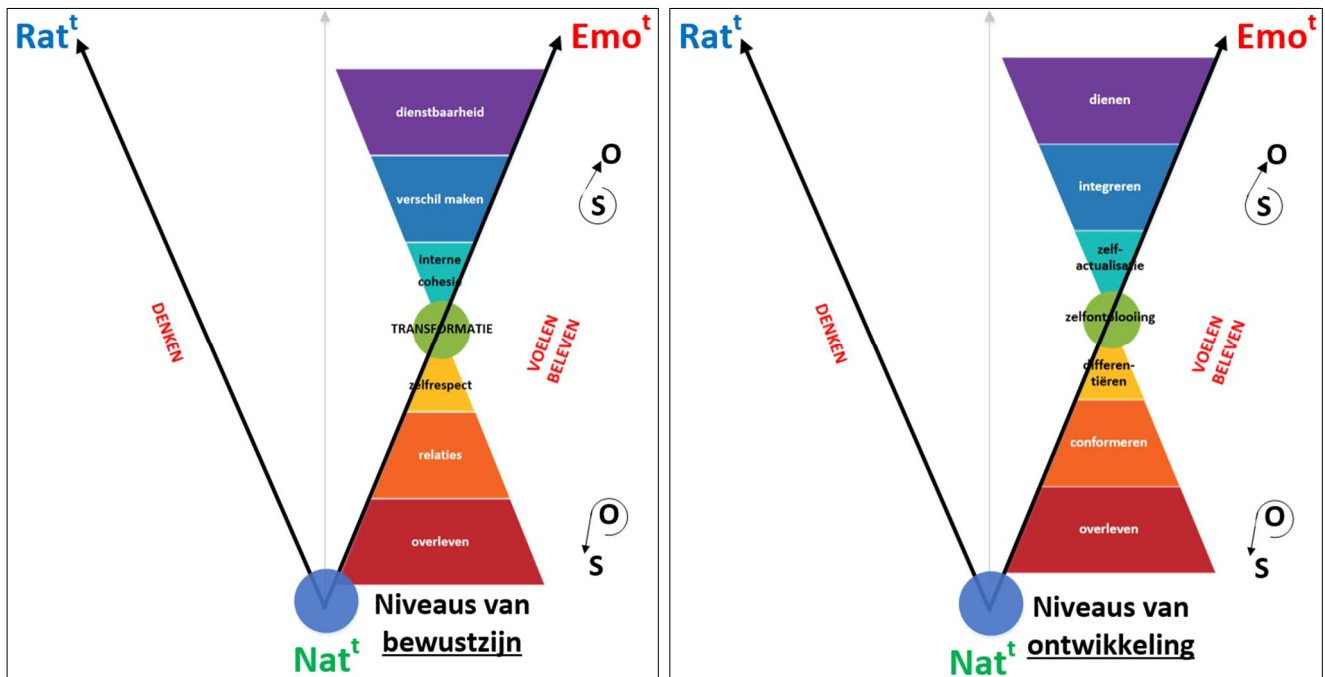
700 *Daarom voegen we op de volgende twee bladzijden nog een summier addendum toe aan deze inleiding op het denken van Ulrich Libbrecht. Deze twee aanvullingen moeten we nog verder uitwerken.*

ADDENDUM: Aanvullende elementen bij de comparatieve filosofie

1ste Aanvulling: waardentheorie van Barrett

705 De behoeftenleer ontwikkeld door Abraham Maslow⁷⁴ werd door Richard Barrett verder uitgewerkt waarbij het 'eigen belang' en het 'algemeen belang' ingepast kan worden aan de kant van de emotionaliteit, zoals Ulrich Libbrecht aangegeven heeft.

710 Het Barrett-model⁷⁵ bestaat uit twee luiken: zeven niveaus van bewustzijn en zeven stappen in de psychologische ontwikkeling. Iedere mens functioneert vanuit een van de niveaus van bewustzijn en groeit vervolgens verder via de zeven stappen van psychologische ontwikkeling. De snelheid waarmee een persoon groeit hangt af van het vermogen om zichzelf in zijn behoeften te voorzien.

Figuur 13a: Zeven niveaus van bewustzijn (Barrett): overleven > relaties > zelfrespect > transformatie > interne cohesie > verschil maken > dienstbaarheid

Figuur 13b: Zeven niveaus van ontwikkeling (Barrett): overleven > conformeren > differentiëren > zelfontplooiing > zelfactualisatie > integreren > dienen

2de Aanvulling: 4 kwadrantenmodel van Ken Wilber

715 De Amerikaanse filosoof Ken Wilber⁷⁶ heeft tal van theorieën, studiegebieden, culturen, ontwikkeling van mensen ... in een 2x2-matrix geplaatst, volgens de indeling 'innerlijk – uiterlijk' en 'individueel – collectief'. Het comparatieve model van Libbrecht kan je in dat model van Wilber onderbrengen. Hierbij spiegelen we het model van Wilber vertikaal zodat het 'uiterlijke deel' links van het 'innerlijke deel' ligt. Tevens plooiën we in het model van Wilber het 'collectieve deel' omhoog bovenop het 'individuele deel'. Zo kunnen we vaststellen dat het comparatieve schema past in het bewerkt model van Wilber.

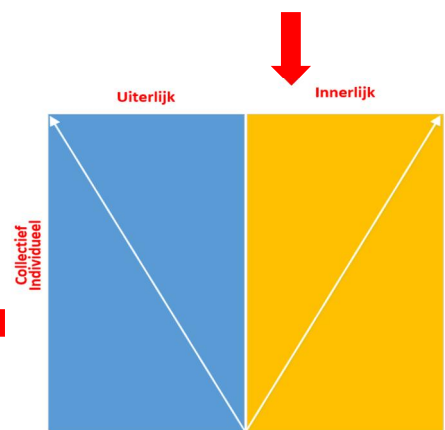
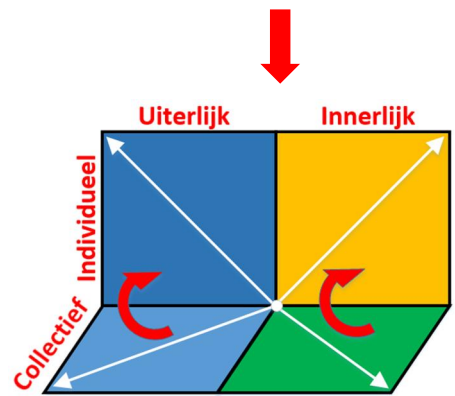
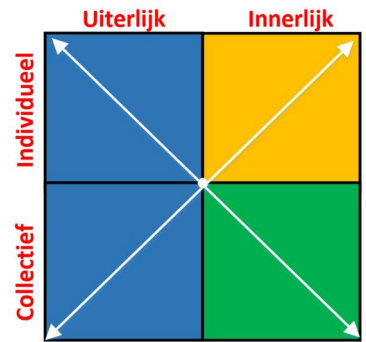
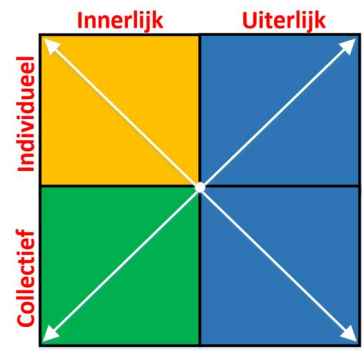
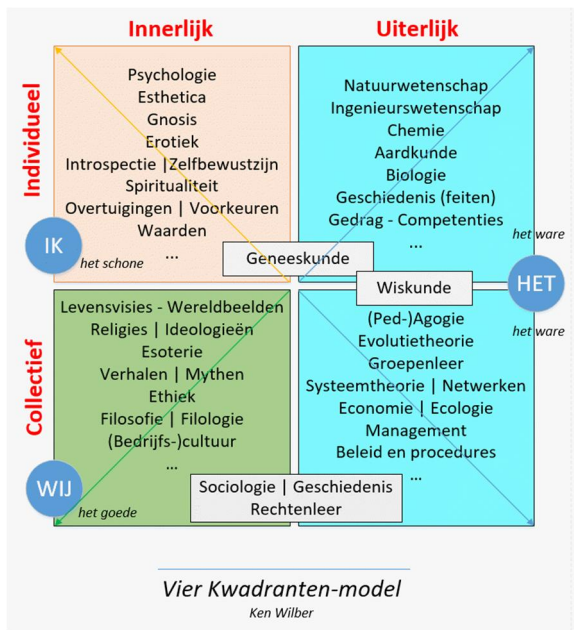
720 We illustreren deze inbreng hier aan de hand van enkele schetsen.

We illustreren deze inbreng hier aan de hand van enkele schetsen.

⁷⁴ Zie: https://nl.wikipedia.org/wiki/Piramide_van_Maslow

⁷⁵ Zie: <https://www.toolshero.nl/psychologie/barrett-model/>: Het Barrett-model bestaat uit twee luiken: zeven niveaus van bewustzijn en zeven stappen in de psychologische ontwikkeling en is van toepassing op individuen.

⁷⁶ Zie: https://nl.wikipedia.org/wiki/Ken_Wilber

740

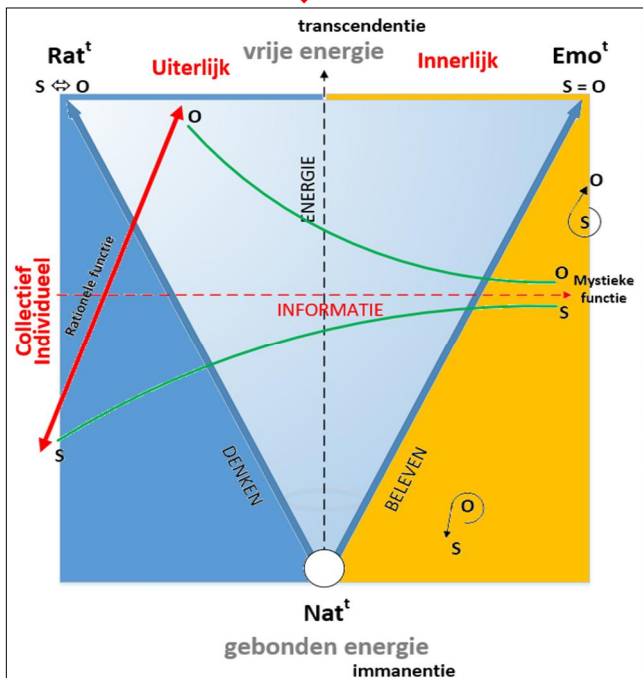
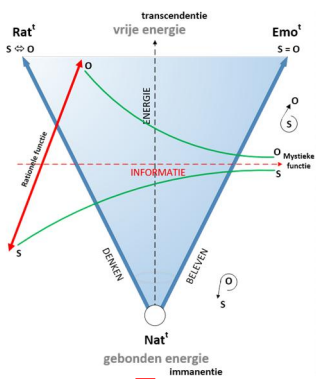
745

750

755

760

765

Figuur 14: de vergelijking van het comparatieve model van Libbrecht met het kwadrantenmodel van Wilber

770

Marc Bittremieux,
oktober 2018, januari 2020, november 2022